

Bir Osmanlı Paşasının Kitap Dünyası: Silahdar İbrahim Paşa ve Kütüphanesi

An Ottoman Pasha's World of Books: Silahdar İbrahim Pasha and His Library

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:
Corresponding author:

[Selçuk Demir](#)

Atatürk Üniversitesi
selcuk.demir@atauni.edu.tr

Başvuru / Submitted:
14 Ağustos 2024

Kabul / Accepted:
1 Aralık 2024

DOI: [10.21021/osmed.1533239](https://doi.org/10.21021/osmed.1533239)

Atıf / Citation:

Demir, S. "Bir Osmanlı Paşasının Kitap Dünyası: Silahdar İbrahim Paşa ve Kütüphanesi", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 24 (2025): 316-351.

Benzerlik / Similarity: 7

Öz

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kitaba olan ilgi artmış ve kitapseverlerin sayısında büyük bir artış meydana gelmiştir. Başta dönemin padişahları olmak üzere pek çok devlet adamı zengin kitap koleksiyonları oluşturmuştur. Kitap meraklısı devlet adamlarından biri de Silahdar İbrahim Paşa'dır. Silahdar İbrahim Paşa Enderun'da yetişmiş, Erzurum, Halep ve Diyarbakır gibi eyaletlerde beylerbeylik yapmıştır. Gerek eğitim hayatında ve gerekse meslekî hayatında kitap temin etmekten geri kalmamış, ciddi bir kitap koleksiyonu oluşturmuştur. Bu makalenin amacı XVIII. yüzyıl Osmanlı dünyasında okuma kültürü üzerine yapılan çalışmalara katkıda bulunmaktır. Bunun için ömrünün önemli bölümünü İstanbul'dan uzak vilayetlerde geçiren Silahdar İbrahim Paşa tercih edilmiştir. O'nun üzerinden taşrada görev yapan bir Osmanlı devlet adamının kitapları incelenmiştir. Silahdar İbrahim Paşa'nın en çok hangi tür kitaplara sahip olduğu, en fazla hangi yazarları okuduğu, kitap seçiminde etkili olan faktörlerin neler olduğu sorularına cevap aranmıştır. Kaynak olarak MAD.d 665 numaralı muhalefat defterinden istifade edilmiştir. Defterde yer alan bilgiler ışığında Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları tasnif edilmiş, ayrıca önemli kitaplar hakkında bazı bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kitap, Kütüphane, Muhalefat, Okuma kültürü, Osmanlı Devleti.

Abstract

In the Ottoman Empire, the interest in books increased from the beginning of the eighteenth century onwards, and the number of book lovers increased. Many statesmen, especially the sultans of the period, created rich book collections. One of these book-loving statesmen was Silahdar İbrahim Pasha. Silahdar İbrahim Pasha was educated in Enderun and served as beylerbey in provinces such as Erzurum, Halep, and Diyarbakır. He did not avoid acquiring books in his educational and professional life and created a severe book collection. This article aims to contribute to the studies on reading culture in the eighteenth-century Ottoman world. For this purpose, Silahdar İbrahim Pasha, who spent much of his life in provinces far away from Istanbul, was preferred. He analyzes the books of an Ottoman statesman working in the provinces. Answers to the questions of what kind of books Silahdar İbrahim Pasha owned the most, which authors he read the most, and what factors influenced his choice of books were sought. The register numbered MAD.d 665 was used as a source. In light of the information in the register, Silahdar İbrahim Pasha's books have been classified, and some information about essential books has been given.

Keywords: Book, Library, Inheritance record, Reading culture, Ottoman Empire.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kitapseverlerin sayısında ciddi bir artış olmuştur. Kitap; bu dönemde sadece okuma ve öğrenme aracı olarak kalmamış, aynı zamanda varlıklı entelektüeller için bir itibar ve güç objesi haline gelmiştir.¹ Osmanlı elitlerinin kitaba önceki dönemlerden daha fazla yatırım yaptıkları ve büyük kütüphaneler kurmak için ciddi servetler harcadıkları görülmektedir.²

Kitap meraklısı devlet adamlarından birisi III. Ahmed dönemi veziriazamlarından Çorlulu Ali Paşa'dır. Ali Paşa'nın büyük bölümü dinî kitaplardan oluşan dört yüz yirmi dokuz adet kitabının olduğu bilinmektedir.³ Şehid Ali Paşa; XVIII. yüzyılın önemli kitap koleksiyonerlerinden bir diğeridir. Sefer esnasında dahi kitap toplaması ve İstanbul dışına kitap satışını yasaklaması onun kitaba olan düşkünlüğünün en önemli göstergesidir. Ali Paşa; üç kütüphane kurmuş ve kitaplarını buraya vakfetmiştir.⁴

Lale Devri (1718-1730) kitaba olan ilginin artmasına sebep olmuştur. Sultan III. Ahmed 1719 yılında Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusunda bir kütüphane inşa ettirmiştir.⁵ Bu kütüphane sarayın değişik yerlerinde dağınık olarak bulunan kitapların koruma altına alınması ve saray mensuplarının hizmetine sunulması için yapılmıştır.⁶ Damad İbrahim Paşa ise bine yakın kitap toplamış, bunların bir kısmını İstanbul Şehzadebaşı ve memleketi Nevşehir'de inşa ettirdiği kütüphanelere bağışlamıştır.⁷ Lale Devri'nin kitapsever bürokratlarından biri de Kaptan-ı deryâ Kaymak Mustafa Paşa'dır. Mustafa Paşa bin seksen dört adet kitap toplamış⁸ ve kitapların muhafazası için evini kütüphane haline getirmiştir.⁹

I.Mahmud devri (1730-1754) kitap ve kütüphanelere olan ilginin arttığı, devlet adamlarının kitap toplamak ve kütüphane kurmak için yarıştığı dönemlerin başında gelmektedir. Sultan-ı muhibbân-ı kütüb olarak nitelendirilen Sultan I.Mahmud bâni veya bağışçı olarak on bir kütüphanenin kurulmasına ve kalkınmasına vesile olmuştur.¹⁰ XVIII. yüzyılın önde gelen âlim ve fakihleri arasında yer alan Velîyüddin Carullah Efendi kıymetli bir kitap koleksiyonuna sahiptir.

¹ Orlin Sabev, "Şehid Ali Paşa'nın (ö. 1716) Kitap Koleksiyonlarına Ait Sofya Ulusal Kütüphanesi'nde Muhafaza Edilen İki Kitap Listesi", *Osmanlı Kitap Koleksiyonları ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, haz., Tülay Artan ve Hatice Aynur (İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2022), 271, Gökhan Civelek, "Osmanlı Rumelisi'nde İlmiye Mensuplarının Okuduğu ve Okuttuğu Kitaplar: 17. Yüzyıl Manastır Şehri Örneği". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 13/1 (2024): 40.

² Erol Özvar, "Osmanlı Dünyasında Yazma Eser Üretkenliği", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl*, ed., Hidayet Aydar ve Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Zeytin Burnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 17-21.

³ Nermin Genç, "Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi", *Van İlahiyat Dergisi* 8/13 (2020): 102.

⁴ İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 281-283.

⁵ Fuat Andıç ve Süphan Andıç, *Batıya Açılan Pencere Lale Devri* (İstanbul: Eren Yayınları, 2006), 49.

⁶ Müjgan Cunbur, "Kütüphane Vakfiyelerinden Notlar", *Erdem* 1/3 (1985): 720.

⁷ Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika Ya Da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746) Yeniden Değerlendirme* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016), 164-165.

⁸ Selim Karahasanoğlu, "A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in The Ottoman Empire (1718-1730)", (PHD Thesis, State University of New York, 2009), 74-77.

⁹ Yavuz Sezer, "The Architecture of Bibliophilia: Eighteenth-Century Ottoman Libraries" (PHD Thesis, Massachusetts Institute of Technology, 2016), 87-88.

¹⁰ Hatice Aynur, "I. Mahmud'un (ö. 1754) Kütüphaneleri ve Tarih Manzumeleri", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe İsmail E. Erünsal'a Armağan*, II, haz., Hatice Aynur, Bilgin Aydın ve Mustafa Birol Ülker (İstanbul: Ülke Armağan Yayınevi, 2014), 681-682.

Kitaplarını Fatih Camii yakınlarında kendi adına bina ettirdiği kütüphaneye vakfetmiştir.¹¹ Carullah Efendi'nin iki bin iki yüz kitabının olduğu tahmin edilmektedir. Bu kitapların tamamına yakını okumuş, bin altı yüz kitabın üzerine derkenar notları düşmüştür.¹² Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa ise Topkapı Sarayı yakınlarında medrese, cami, Nakşibendî tekkesi, sebil ve kütüphaneden oluşan külliye inşa ettirmiş ve kitaplarının önemli bölümünü buraya vakfetmiştir. Hacı Beşir Ağa kütüphanesinde farklı alanlarda yazılmış altı yüz doksan kitap bulunmaktadır.¹³

1. Çalışmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Bu makalenin amacı XVIII. yüzyıl Osmanlı dünyasında okuma kültürü üzerine yapılan çalışmalara katkıda bulunmaktır. Bunun için ömrünün önemli bölümünü İstanbul'dan uzak vilayetlerde-kitap temin etmenin nispeten daha zor olduğu- geçiren Silahdar İbrahim Paşa seçilmiş, O'nun üzerinden taşrada görev yapan bir Osmanlı devlet adamının okuryazarlık portresi oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca dönemin diğer devlet adamları ile Silahdar İbrahim Paşa'nın kütüphanesi kıyaslanarak, Silahdar İbrahim Paşa kütüphanesinin artıları ve eksileri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Amaç doğrultusunda belirlenen araştırma soruları şunlardır:

- Silahdar İbrahim Paşa'nın eğitim durumu, ilmî ve edebî yönü nasıldır?
- Silahdar İbrahim Paşa kitaplarını nereden ve nasıl temin etmiş olabilir?
- Silahdar İbrahim Paşa'nın kütüphanesinde en çok hangi tür kitaplar bulunmaktadır?
- Silahdar İbrahim Paşa'nın kütüphanesinde en çok hangi yazarların kitapları vardır?
- Silahdar İbrahim Paşa'nın kitap seçiminde etkili olabilecek sebepler nelerdir?
- Silahdar İbrahim Paşa kütüphanesinin XVIII. yüzyıl okuma kültürü içerisindeki yeri nedir?

2. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden örnek olay inceleme yöntemi (durum çalışması) kullanılmıştır. Kaynak olarak Silahdar İbrahim Paşa'nın mallarının kayıtlı olduğu Mad.d 665 numaralı muhalefat defterinden istifade edilmiştir.¹⁴ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden yer alan defterin yüzeysel incelemesi, (gözden geçirme) ayrıntılı incelemesi (okuma) ve yorumlaması yapılmıştır. Veri toplama ve veri analiz sonucunda Silahdar İbrahim Paşa'ya ait kitaplar; Ansiklopediler, Arapça ve Farsça Sözlükler ve Dilbilgisine Dair Eserler, Kur'an-ı Kerimler, Tecvid ve Tefsir Kitapları, Hadis Kitapları, Fıkıh Kitapları, Tasavvuf ve Ahlâka Dair Kitaplar, Nasihatnâmeler ve Siyasetnâmeler, Tarih Kitapları, Divanlar, Halk Kitapları, Kelâm ve Akaid Kitapları, Huruf, Cefr ve Fal Kitapları ve diğer kitaplar şeklinde tasnif edilmiştir. Yazar ve eser adları Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ne (DİA) göre yazılmıştır.

3. Silahdar İbrahim Paşa'nın Hayatı ve Eğitim Durumu

Silahdar İbrahim Paşa'nın doğum yeri ve doğum tarihi bilinmemektedir. Babası XVII. yüzyıl devlet adamlarından İstolçeli Kız Hüseyin Paşa'dır. Hüseyin Paşa, Erzurum, Diyarbakir, Basra ve

¹¹ Muhammed Usame Onuş, "Bir Osmanlı Âlimi Veliyüddin Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli", *Osmanlı Kitap Kültürü Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed., Berat Açıl (İstanbul: Nobel Yayınları, 2015), 28-29.

¹² Berat Açıl, "Osmanlı'da Bir Medrese Kütüphanesi Nasıl Oluşur? Cârullah Efendi Kütüphanesi Örneği", *Osmanlı Kitap Koleksiyonları ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, haz., Tülay Artan ve Hatice Aynur (İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2022), 132-133.

¹³ Jane Hathaway, *Darüssaade Ağası Osmanlı Sarayında Afrikalı Bir Güç Atağı*, çev., Tansel Demirel (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2022), 281-285; Zeren Tanındı, "Bibliophile Aghas (Eunuchs) at Topkapı Saray". *Muqarnas* 21 (2004):333-343.

¹⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d) 665*, 2-16 .

Temeşvar eyaletlerinde beylerbeylik yapmış, Boğaz Hisar muhafızlığı görevinde bulunmuş ve 1687 yılında burada vefat etmiştir.¹⁵

Babasının üst düzey bir bürokrat olması sebebiyle Silahdar İbrahim Paşa'nın eğitim hayatı¹⁶ Edirne, Galata veya İbrahim Paşa saraylarından birinde başlamıştır. Buradaki eğitiminde kendisini ispat etmeyi başarmış ve daha sonra Topkapı Sarayı Enderun Mektebi'ne kabul edilmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra Enderun'da yazıcı olarak göreve başlamıştır.¹⁷ Hoş sohbet tavrı ve ilim-irfan sahibi olması sebebiyle üst düzey devlet adamları tarafından takdir edilmiş ve bu sebeple devlet hiyerarşisinde hızla yükselmiştir. Çorlulu Ali Paşa'nın tavassutuyla 1703 yılında hazine kethüdalığına tayin edilmiştir. Bu görevi sırasında Sultan III.Ahmed'in dikkatini çekmeyi başarmıştır. Aynı yıl Gülnuş Emetullah Sultan'ın ağası Uzun Süleyman'ın kefaletiyle silahdarlık görevine tayin edilmiştir.¹⁸ Rakiplerinin muhalefeti nedeniyle bir süreliğine görevinden azledilerek sürgüne gönderilmiş,¹⁹ ancak Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın veziriazam olmasından sonra affedilerek 8 Ekim 1704 tarihinde vezir rütbesiyle Şehrizor beylerbeyliğine tayin edilmiştir.²⁰ Daha sonra Erzurum, Haleb, Habeş ve Diyarbekir beylerbeyliği yapmıştır.²¹ Habeş beylerbeyliği sırasında Cidde Sancağı mutasarrıflığı ve Mekke-i Mükerrreme şeyhülharemligi görevlerini yürütmüş,²² Hicaz'a giden bütün hacı adaylarının beslenme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamıştır.²³ Osmanlı-Avusturya ve Venedik Savaşları (1715-1718) esnasında İnebahtı, İstanköy ve Hanya muhafızlığı ile görevlendirilmiştir.²⁴ 1720 yılında II.Mustafa'nın kızı Ayşe Sultan ile evlenerek Damâd-ı Şehriyârî unvanını almıştır.²⁵ 1723 yılında Osmanlı-Safevi savaşına serdar tayin edilmiş, Tiflis ve çevresini fethetme başarısını göstermiştir. Ancak görevini kötüye kullanmasından dolayı seraskerlikten azledilmiş ve İçil sancakbeyliği ile görevlendirilmiştir. Yeni görev yerine giderken Erzurum yakınlarındaki Şeyh Kendi Köyü'nde 1724 yılında hayatını kaybetmiştir.²⁶ Cenazesi Erzurum'a getirilmiş ve burada defnedilmiştir.²⁷

¹⁵ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmanîyye*, I, haz., Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı ve Mustafa Keskin (İstanbul: Sebül Yayınevi, İstanbul 1995), 116.

¹⁶ Silahdar İbrahim Paşa'nın hayatı hakkında geniş bilgi için bakınız: Selçuk Demir, "Bir Osmanlı Paşasının Gündelik Hayatı: Silahdar İbrahim Paşa", *History Studies* 15/2 (2023): 255-277.

¹⁷ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, 116.

¹⁸ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, haz., Abdülkadir Özcan vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 720-721.

¹⁹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz., Abdülkadir Özcan (Ankara: Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, 1995), 838.

²⁰ BOA, *Cevdet Dahliye (C.DH)* 143/7121; Abdülkadir Özcan, haz., *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)* (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 286.

²¹ BOA, *C.DH*, 143/7121; BOA, *Ali Emiri Tasnifi (AE) SAMD III* 123/1204, *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, 286, Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 757, 815, 842. 854.

²² BOA, *Ali Emiri Tasnifi (AE) SAMD III* 123/12048.

²³ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti* (Ankara: TTK Yayınları, 1996), 133.

²⁴ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, 116.

²⁵ BOA *Mühimme Defteri (MD)* 129, 237, Mehmet Topal, "Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa Nusretname Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001), 911.

²⁶ BOA *AE.SAMD III* 205/19763.

²⁷ Hâfız Hüseyin Ayyansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl*, haz., Fahri Ç. Derin (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1978), 135.

4. İlmî ve Edebî Yönü

Silahdar İbrahim Paşa; “*nâzım ve nesre kâdir, zeki, güzel huylu, âlimler ve şairler ile sohbet etmeyi seven, ilim-irfan sahibi, okur-yazar bir devlet adamı*” olarak tarif edilmiştir.²⁸ Kendisi ve Şair Nâbî arasındaki dostluk bunun en güzel göstergelerinden biridir. İbrahim Paşa; Nâbî’yi Haleb valiliği esnasında tanımış ve O’nu maddi ve manevi olarak himaye etmiştir. Ayrıca Nâbî Divanı’nın ortaya çıkmasında katkıları olmuştur. Nâbî’nin müsvedde olarak hazırladığı şiirler, İbrahim Paşa tarafından bir araya getirilmiştir.²⁹ Nâbî, şükranını göstermek için divanının çeşitli yerlerinde İbrahim Paşa adına beş farklı manzume kaleme almıştır.³⁰ İbrahim Paşa ve Nâbî’nin fırsat buldukça şiir ve edebiyat üzerine sohbet ettiklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Haleb kadısı, Haleb naibi ve divan kâtabininde hazır bulunduğu bir mecliste Atâyî’nin Hamse adlı eseri okunmuş ve eser üzerinde ilim, irfan ve fazilete dair mükâlemelerde bulunulmuştur.³¹ İbrahim Paşa ile Nâbî arasındaki dostluk paşanın Haleb’den ayrılmasından sonra da devam etmiştir.³²

Tarih-i Râşid’de yer alan bir bilgi Silahdar İbrahim Paşa’nın edebiyata olan ilgisini desteklemektedir. Buna göre İran elçisi Murtazakulu Han İstanbul’a giderken Erzurum’da Silahdar İbrahim Paşa’nın sarayında konaklamıştır. Bu ziyaret esnasında elçi ile İbrahim Paşa arasında ilmî ve edebî sohbetler yapılmış ve Murtaza Kuluhan Silahdar İbrahim Paşa’ya “*memleketinizdeki şairlerin en ileri geleni kimdir*” diye bir soru yöneltmiştir. İbrahim Paşa bu soruya “*Nâbî Efendi vardı, vefât itdi. Bugün ana en yakın derecede olanlar arasında Kâmî Efendi bulunuyor*” şeklinde cevap vermiştir. Bu konuşmadan anlaşıldığına göre İbrahim Paşa devrin şairleri ve eserleri ile yakından ilgilenmiştir.³³ Mehmed Nail Tuman, *Tuhfe-i Naili* isimli eserinde İbrahim Paşa’nın şairlik yönüne değinmiş ve O’nu İstolçeli şairler arasında göstermiştir.³⁴

5. Silahdar İbrahim Paşa kitaplarını nereden ve nasıl temin etmiş olabilir?

Silahdar İbrahim Paşa kitap okumaya düşkün bir kişidir. İran seferi sırasında kitaplarının bir kısmını Erzurum’dan Kars’a götürmesi³⁵ ve kitaplarını korumak için hafız-ı kütüb tayin etmesi³⁶ O’nun kitaplara karşı merakının en önemli göstergelerindendir. Silahdar İbrahim Paşa her şeyden önce Enderun’dan mezun olmuş bir devlet adamıdır. Enderun’da Kur’an-ı Kerîm okuma ve tecvid, temel dinî bilgiler, ilmihâl, kelam, akaid ve fıkıh alanı ile ilgili eğitim almıştır. Arapça ve Farsça’nın yanı sıra çeşitli yazı türlerini öğrenmiştir. Ayrıca giyim-kuşam ve sofrada adabı gibi temel adab-ı muaşeret kuralları hakkında tahsil görmüştür.³⁷ Buradaki öğrencilik hayatında Kâfiye, Molla Câmî, Tefsir-i Kâdî, Misbâh, Dibâce, Sahîh-i Müslim, Sahîh-i Buhârî, Mülteka, Kudûrî, Bostân ve

²⁸ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, III, 1348-1349.

²⁹ Abdülkadir Karahan, *Nabi* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 27-28.

³⁰ Meserret Diröz, *Nâbî Divanı* (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1994), 92, Ali Fuat Bilkan, *Nabi Divanı*, I (İstanbul: Akçağ Yayınları, 1983), 1.

³¹ Âdem Ceyhan, “Nâbî’nin Şiir ve Diğer Edebî Konular Hakkındaki Görüşleri”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 5 (2010): 12-13.

³² Yüsuf Nâbî, *Münşeât-ı Nâbî*, haz., Adnan Oktay (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 1-612.

³³ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, 1271.

³⁴ Harun Gündüz, “Mehmet Nâil Tuman ve Tuhfe-i Nâilî’si (İnceleme-Metin-İndeks Sayfa 1-100)” (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2009), 73.

³⁵ BOA, *AE SAMD III*, 205/19763-001.

³⁶ Ağah Sırrı Levend, “Millî Kültür Hazinesimiz”, *Türk Dili* 5/49 (1955): 43.

³⁷ Ramazan Balcı, *Enderunlu Hafız İlyas Ağa’nın Hatıraları Saray Günlüğü* (İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2012), 19, Enderunlu Abdüllatif, *Âyine-i Derûn (Osmanlı’ya Devlet Adamı Yetiştiren Mektep: Enderun-ı Hümayûn)*, haz., Ahmet Köç (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013), LIV.

Gülistûn ve Lugât-i Ahterî gibi kitapları okumuştur.³⁸ Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları arasında bu kitapların tamamını görmek mümkündür.³⁹

İbrahim Paşa'nın kitaplarının bir bölümünü görev yaptığı yerlerden temin ettiği söylenebilir. Daha öncede ifade edildiği üzere Silahdar İbrahim Paşa Haleb'de beylerbeylik yapmıştır. Haleb şehri kitap ticaretinin başlıca merkezlerinden biri olup, burada kitap alım-satımı yapan pek çok sahaf bulunmaktadır. Nitekim Kâtib Çelebî; Keşfü'z-Zünûn isimli eserinin yazımına şehirdeki sahaf dükkânlarını dolaşarak başlamıştır.⁴⁰ Dolayısıyla İbrahim Paşa'nın şehirdeki sahaflardan istifade ettiğini ve bazı kitaplarını buradan temin ettiğini söylemek mümkündür. Aynı şekilde kitap üretim ve satış merkezlerinden biri de Mekke'dir. Hac dolayısıyla İslâm dünyasının farklı yerlerinden şehre gelen hacı adayları burada kitap ticaretinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁴¹ İbrahim Paşa, Habeş valiliği esnasında Mekke-i Mükerreme şeyhülharemlîği görevini yürütmüştür. İbrahim Paşa bizzat kendisi veya adamları vasıtasıyla kitaplarının bir kısmını Mekke'den satın almış olabilir.

İbrahim Paşa'nın dönemin şairlerini yakından takip ettiği ve yeni yazılan eserleri temin ettiği görülmektedir. Nitekim divan koleksiyonu içerisinde kendi çağdaşı olan Nâbî, Nedim, Sabit, Kâmi, Hevâyî, Arif ve Nazım'ın divanları bulunmaktadır. Bahsi geçen kitaplar hediye veya istinsah yoluyla elde edilmiş olabilir. Aynı şekilde bazı kitapların babası Kız Hüseyin Paşa'dan miras kaldığı düşünülebilir. Ayrıca Nâbî'nin bir mektubunda kendisine ait olan Hoca Tarihi adlı kitabın sehven İbrahim Paşa ile Erzurum'a gitme ihtimalini sorması İbrahim Paşa'nın görev yaptığı yerlerdeki şahıs kütüphaneleri incelemekten geri durmadığını ortaya koymaktadır.⁴²

6. Silahdar İbrahim Paşa'nın Kitapları

6.1. Temel Başvuru Kaynakları: Ansiklopediler

Silahdar İbrahim Paşa'nın kitap koleksiyonu içerisinde otuz bir tane ansiklopedi bulunmaktadır. (Bkz. Ek 1)⁴³ Bunların ikisi acayip ve garip bilgiler, beşi biyografi, biri edebiyat, dokuzu ilimler tasnifi, dördü dinî bilgiler (ilmihâl), biri tasavvuf, altısı tıp ve üçü zooloji ansiklopedisi niteliğindedir. Ansiklopedilerin en kıymetlileri *Uyûnü'l-Ahbâr* ve *Muhâdarâtü'l Üdebâ*'dır. İbn Kuteybe tarafından kaleme alınan *Uyûnü'l-Ahbâr*; İslâm âleminde ansiklopedi türünde yazılan ilk eser olma özelliğine sahiptir. Eserde; yönetim, savaş, ilim, edebiyat, kardeşlik gibi konulara yer verilmiştir.⁴⁴ *Muhâdarâtü'l Üdebâ* ise eğitilmiş kişilerin sosyal ve beşeri münasebetlerine katkıda bulunmak için yazılmıştır.⁴⁵

Kütüphanede yer alan ansiklopedilerin ikinci grubu tarih, coğrafya, felsefe, mantık, astronomi, fen, fıkıh ve tefsir gibi alanlar hakkında kısa ve özlü bilgiler vermek amacıyla yazılmış ilimler ansiklopedilerinden oluşmaktadır. Bu alanda yazılan eserler arasında *Lugât-ı Uknûm-ı Acem* ve *Ta'rifât* ön plana çıkmaktadır.⁴⁶ Bunların dışında İhvân-ı Safâ Cemiyeti üyelerinin felsefi bilgiler

³⁸ Sevgi Ağca Diker, *Osmanlı Saray Teşkilatında Has Oda* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2021), 50-51.

³⁹ BOA MAD.d 665, 2-6.

⁴⁰ Mehmet İnbaşı, "Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi Sırasında Haleb Kalesinde Tesbit Edilen Kitaplar", *Yavuz Sultan Selim Dönemi ve Bursa*, ed., Nilüfer Alkan Günay (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019): 61-104.

⁴¹ İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 94-95.

⁴² Yüsf Nâbî, *Münşeât-ı Nâbî*, 463.

⁴³ BOA MAD.d 665, 2-6.

⁴⁴ Ayhan Aykut, "Ansiklopedi", *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslâm Ansiklopedisi*, III (İstanbul 1991), s. 217-227.

⁴⁵ İgnac Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev., Rahmi Er ve Azmi Yüksel (İstanbul: Vadi Yayınları, 2019), 138.

⁴⁶ Sadreddin Gümüş, "et-Ta'rifât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XL (İstanbul 2011), s. 29-30.

ansiklopedisi şeklinde yazdıkları risâleler, İbn Sînâ'nın *Şifâ* ve *İşârât* adlı eserleri ile Nev'i'nin *Netâiyü'l-Fünûn* adlı eseri mevcuttur.

Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları arasında pek çok biyografi ansiklopedisi vardır. *Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* adlı Arapça eseri bunların başında gelmektedir. Eserde Osman Gazi ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemleri arasında yaşamış üç yüz yetmiş bir âlim ve yüz elli şeyhin hayat hikâyeleri anlatılmaktadır.⁴⁷ Bu eser Osmanlı âlimleri arasında muteber kabul edilmiş ve en çok okunan kitaplar arasına girmiştir.⁴⁸ Tabakât veya Hâl Tercümesi olarak da adlandırılan biyografi kitaplarının ikincisi Nev'izâde Atâi'nin *Hadâikü'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şekâik* adlı eseridir. Taşköprizade Ahmed Efendi'nin eserine zeyl olarak yazılan bu kitap, 1533-1634 yılları arasında yaşamış bin yüz otuz üç ulemanın biyografisini içermektedir.⁴⁹ Kütüphanedeki diğer bir biyografi kitabı Kınalızâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-Şuarâ* adlı eseridir. Eserin birinci bölümde II.Murad ve II.Selim arasındaki altı Osmanlı padişahı hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Şehzade Cem, II. Bayezid'in oğlu Şehzade Korkud ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğulları Mustafa, Mehmed ve Bayezid'in biyografileri aktarılmıştır. Eserin üçüncü bölümünde ise altı yüz on sekiz âlim ve şairin hayatlarına değinilmiştir.⁵⁰

Ömrünün büyük bölümünü savaşlarda, seferlerde veya yollarda geçiren bir kişi için sağlık her şeyden önce gelmektedir. Bu yüzden Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları arasında pek çok tıp ansiklopedisi bulunmaktadır. Salgın hastalıklar, delici-kesici aletle yaralanma, gıda zehirlenmesi, hayvan ısırması ve böcek sokması gibi olaylara karşı her zaman dikkatli ve tedbirli olunmalıdır. Bunun için koruyucu ve tedavi edici hekimlik bilgisine sahip tıp kitapları temin edilmiştir. İbrahim Paşa'nın kitapları arasında ansiklopedi tarzında yazılmış *Gâyetü'l-Beyan*, *Risâle-i Hekim Şifâi*, *Enmûzec fi't-tib*, *Teshilnâme fi't-tib*, *İhtiyârât-ı Bedî'i fi't-tib* gibi kitaplar bulunmaktadır. Bu kitaplarda hastalıklar, hastalıkların sebepleri, tedavi yöntemleri, şifalı bitkiler, ilaç yapımı, zehirler ve panzehirler hakkında bilgiler mevcuttur.⁵¹

Okuyucusuna derli toplu bilgiler veren kitaplardan biri diğeri dinî bilgiler ansiklopedisi olarak değerlendirilebilecek ilmihâllerdir. Bu eserlerde Allah'ın emir ve yasakları, ibadetler, inanç esasları ve ahlâk kurallarına dair bilgiler bulunmaktadır. Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları arasında ilmihâl olarak değerlendirilebilecek iki önemli kaynak mevcuttur. Bunlar İmam Gazzâlî'nin *İhyâ-ı Ulûm'u* ile İmamzâde Muhammed b. Ebubekir'in *Şir'atü'l-İslâm* adlı eserleridir.

Silahdar İbrahim Paşa'nın kitap koleksiyonu içerisinde hayvanlar hakkında bilgiler veren kitaplar bulunmaktadır. Demiri'nin *Hayâtü'l-Hayevân* adlı eseri bunların başında gelmektedir. Bu eserde hayvan isimleri alfabetik olarak değerlendirilmiş, hayvanların Arapça isimlerinin tahlilleri, onlarla ilgili atasözleri ve hadislere yer verilmiştir. Ayrıca hayvanların fiziki özellikleri, rüyada

⁴⁷ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye Osmanlı Âlimleri*, haz., Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 9.

⁴⁸ Tülün Değirmenci, "Osmanlı Sarayının Geçmişe Özlemi: Tercüme-i Şakâ'ikü'n-nu'mâniyye", *Bilig* 46 (2008): 105-132.

⁴⁹ Nev'izâde Atâyi, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fi Tekmileti's-Şakâ'ik Nev'izâde Atâyi'nin Şakâ'ik Zeyli*, C. I, haz., Suat Donuk (İstanbul: YEK Yayınları, 2017), 207.

⁵⁰ Kınalı-zade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ*, C. I, haz., İbrahim Kutluk (Ankara: TTK Yayınları, 1989), 19-20.

⁵¹ Esin Kâhya ve Ayşegül D. Erdemir, *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 106,173-174, 179-184, 188-189; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim Riyâzi ve Tabii İlimler* (İstanbul: Küre Yayınları, 2019), 481-482.

görüldüğü zaman ne anlama gelebilecekleri, eczacılık ve tıp açısından özellikleri üzerinde durulmuştur.⁵² Hayvanlar anlatılırken bunların İslâmiyet'e göre helal, haram, caiz ve mekruh olma durumları yazılmıştır.⁵³

6.2. Arapça ve Farsça Sözlükler ve Dilbilgisine Dair Eserler

Silahdar İbrahim Paşa'nın kitap koleksiyonu içerisinde -çoğu Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan- önemli dilbilgisi kitapları bulunmaktadır (Bkz. Ek 2)⁵⁴ Sarf konusunda İbnü'l-Hâcib'in *Şâfiye* adlı eseri ile Çarperdi'nin ismi belirtilmeyen bir eseri mevcuttur. Nahiv alanında *Misbâh*, *Avâmil* ve *Kâfiye* adlı eserler ile bu eserler üzerine yazılan şerhler temin edilmiştir. Belagat alanında ise Hatib el-Kazvîni'nin *İzâh-ı Me'ânî* adlı eseri üzerine yazılmış bir şerh okunmuştur.⁵⁵

İbrahim Paşa'nın kitapları arasında Arapça ve Farsça olarak yazılmış pek çok eser kayıtlıdır. Bu eserlerin sıhhatli bir şekilde okunabilmesi ve kitaplarda geçen ıstılahlara tam olarak vâkıf olunabilmesi için sözlüklerden yararlanılmıştır. (Bkz. Ek 2) Osmanlı dünyasında Türkçe-Arapça sözlük denildiği zaman akla gelen ilk kaynaklar Cevherî'nin Sıhâh adlı Arapça sözlüğünün Vanî Mehmed Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilmiş hali olan *Tercüme-i Sıhâh/Vankulu Lugâtı* ile Fîrûzâbâdî'nin *Kâmus-ı Muhîr*'idir.⁵⁶ Vankulu Lugâtı geniş hacmi ve muhtevası dolayısıyla kitapseverlerin aradığı ancak yazım yanlış yapmaya müsait oluşu ve fazla zaman harcayan bir iş olması dolayısıyla hattat ve müstensihlerin yazmaya yanaşmadıkları bir eserdir.⁵⁷ Nitekim "*memdûh ve mu'teber ve nadirü'l-vukû'*" olarak tanımlanan Vankulu lugâtı İbrahim Müteferrika matbasında basılan ilk eser olmuştur.⁵⁸ Sıhâh-ı Cevherî örnek alınarak hazırlanan Kâmus-ı Muhîr'te ise yaklaşık altmış bin kelime bulunmaktadır.⁵⁹ İbrahim Paşa'nın kütüphanesinde her iki kaynaktan ikişer nüsha halinde mevcuttur. İbrahim Paşa'nın sahip olduğu bir diğer Arapça sözlük Mustafa Ahterî Efendi'nin güvenilir kaynaklara dayanarak yazdığı *Lugât-ı Ahterî* adlı eseridir. İçerisinde kırk bin kelime bulunan eser, 1545 yılında tamamlanmıştır.⁶⁰ Bu eser Arapça öğrenmek isteyenlerin müracaat ettiği temel başvuru kaynaklarının başında gelmektedir.⁶¹

İbrahim Paşa'nın kütüphanesinde altı tane Farsça sözlük kayıtlıdır. Bunlar; *Düstûru'l-Amel*, *Lugât-ı Ferheng*, *Lugât-ı Nimetullah*, *Lugât-ı Halimî*, *Lugât-ı Uknûm-ı Acem* ve yazarı hakkında bilgi verilmeyen *Lugât-ı Farsî*'dir. Riyâzî Mehmed Efendi tarafından kaleme alınan ve ilk Farsça-Türkçe deyimler sözlüğü olarak bilinen *Düstûru'l Amel*'de Farsça atasözü, deyim, tabir ve kelimelerin karşılıkları yer almaktadır.⁶² *Lugât-ı Ferheng*; Şu'ûrî Hasan Efendi tarafından yazılmıştır. Alfabetik olarak yazılan eserde kelimelerin anlamları verilmiş, bazı durumlarda

⁵² Mehmet Bayrakdar, *İslâm Bilim Adamları* (İstanbul: İnkılâb Yayınevi, 2012), 56-57.

⁵³ Cuma Vural, *Işık Doğu'dan Yükselir Ünlü Türk ve Müslüman Bilim Adamları* (Ankara: Panama Yayınları, Tarihsiz), 82-84.

⁵⁴ BOA MAD.d 665, 2-6.

⁵⁵ İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, 71.

⁵⁶ Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, C. I, haz., Mustafa Koç ve Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: YEK Yayınları, 2014), 18.

⁵⁷ Hüseyin Gazi Topdemir, *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 39-40.

⁵⁸ Sabev, *İbrahim Müteferrika*, 199.

⁵⁹ Hulusi Kılıç, "el-Kâmûsü'l-Muhîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIV (İstanbul 2001), s. 287-288.

⁶⁰ Hulusi Kılıç, "Ahterî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II (İstanbul 1989), s.184-185.

⁶¹ Mustafa Güneş, "Mustafa Ahterî Efendi ve Ahterî-i Kebir Adlı Sözlüğü Üzerine", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Kütahya Özel Sayısı (2014): 35.

⁶² Yusuf Öz, "Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1993), 278-280.

anlamaların yanı sıra tarih, coğrafya, astronomi, tıp vs. alanlarla ilgili detaylı açıklamalar yapılmıştır.⁶³

6.3. Kur'an-ı Kerîmler, Tecvid ve Tefsir Kitapları

Silahdar İbrahim Paşa'nın kitaplarının arasında birbirinden değerli iki adet Kur'an-ı Kerîm vardır. Kur'an-ı Kerîmlerin ilki hat sanatının önemli temsilcilerinden Yâkût el-Müsta'sımî tarafından kaleme alınmıştır. Yâkût el-Müsta'sımî; XIII. yüzyılda Halife Müsta'sım Billah'ın nezaretinde Bağdad'ta yetişmiş, aklâm-ı sittenin klasik ölçülerinin belirlenmesinde önemli rol üstlenmiştir. Yâkût el-Müsta'sımî tarafından yazılan Kur'an-ı Kerîmler bütün İslâm dünyasında büyük saygı ve itibar görmüştür.⁶⁴ Silahdar İbrahim Paşa Yâkût Müsta'sımî hattı Kur'an-ı Kerîm'ini mor sırmalı kebe içinde muhafaza etmiştir. Bu Mushaf-ı Şerif İstanbul'a gönderilen kitaplar arasında gösterilmiştir.⁶⁵ İbrahim Paşa'nın sahibi olduğu diğer Kur'an-ı Kerîm Çinicizâde Abdurrahman Efendi tarafından kaleme alınmıştır.⁶⁶ Bu dönemin önemli devlet adamlarından Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın on bir adet Kur'an-ı Kerîm'inin olduğu görülmektedir. Damad İbrahim Paşa'nın ünlü hattatlar tarafından yazılan Kur'an-ı Kerîmleri koleksiyon oluşturma amacıyla topladığı, bir kısmının bizzat hattatları tarafından kendisine hediye edildikleri düşünülmektedir.⁶⁷ Her iki paşanın sahip olduğu Kur'an-ı Kerîm sayılarına bakıldığı zaman taşrada görev yapan devlet adamlarının İstanbul'da görev yapan devlet adamlarına nazaran bu tür kıymetli eserleri temin etme hususunda zorlandığı sonucuna varılabilir.

Kur'an-ı Kerîm'in düzgün ve kurallarına uygun bir şekilde tilavet edilebilmesi için tecvid ve kıraat ilimlerine vâkıf olmak gerekmektedir. Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları içerisinde iki adet kıraat ve tecvid kitabı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ebu Muhammed eş-Şâtîbî tarafından yazılmıştır. *Hırzû'l-Emânî ve Vechû'l-Tehânî* ya da kısaca *eş-Şâtîbîyye* olarak bilinen eser bin yüz yetmiş üç beyitten oluşmaktadır. Eser, İslâm âleminin takdirini kazanmış ve kıraat ilminin başlıca metinleri arasına girmeyi başarmıştır.⁶⁸ Diğer eser Mevsîlî'nin kıraat ve tecvide dair iki ciltlik kitabıdır.

İbrahim Paşa'nın kitapları arasında yirmi dört tane tefsir kitabı bulunmaktadır. (Bkz. Ek 3)⁶⁹ Bunların başlıcası Türk asıllı Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı eseridir. Zemahşerî eserini hazırlarken rivayet metodu yerine dirayet metodunu tercih etmiş ve bu yönüyle kendinden sonra gelen müfessirleri etkilemiştir.⁷⁰ Ayrıca Kur'an-ı Kerîm'i gramer ve üslup açısından detaylı olarak incelenmiştir.⁷¹ Bazı İslâm âlimleri Tefsir-i Keşşâf'ı belagat açısından mükemmel, itikadî açıdan

⁶³ Şu'ûri Hasan Efendi, *Lisanu'l-Acem Ferheng-i Şu'ûrî*, haz., Ozan Yılmaz (İstanbul: YEK Yayınları, 2019), 35-36.

⁶⁴ Muhittin Serin, "Yâkût el-Müsta'sımî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XLIII (İstanbul 2013), s. 291-293.

⁶⁵ BOA MAD.d 665, 2.

⁶⁶ Muhittin Serin, "Abdurrahman Efendi, Çinicizâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I (İstanbul 1988), s. 160.

⁶⁷ Tülay Artan, "El Yazmaları Işığında Bir Çevre ve Çehre Eskizi: Kadızâdeliler, Müceddidiler ve Damad İbrahim Paşa (1730)", *Müteferrika* 50 (2016): 54-55, 138.

⁶⁸ Şükran Fazlıoğlu, "Ta'lim ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı", *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi* 18 (2005): 132.

⁶⁹ BOA MAD.d 665, 2-6.

⁷⁰ Ahmet Özel, *Haneî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları* (Ankara: TDV Yayınları, 2018) 68-69.

⁷¹ Mehmet İnbaşı ve Tahsin Hazırbulan, "Fatih Sultan Mehmed'in Sahn-ı Semân Medreselerine Vakfettiği Kitaplar", *VI. Uluslararası Osmanlı İstanbul Sempozyumu Bildirileri*, ed., Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2019), 73.

sorunlu -Mutezile metoduna göre hazırlanmasından dolayı- bulmuştur.⁷² Tefsir-i Keşşâf, Osmanlı medreselerinde senelerce ders kitabı olarak okutulmuştur.⁷³

Silahdar İbrahim Paşa'nın sahibi olduğu önemli tefsir kaynaklarından biri de *Envârü't Tenzil*'dir. Bu eser XIII. yüzyıl ulemalarından Beyzâvî tarafından yazılmıştır. Envârü't Tenzil; İslâm dünyasının en önemli tefsir metinlerinden biri olup, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ramazan ayında padişah huzurunda yapılan huzur derslerinde Beyzâvî tefsirinin okutulduğu ve eser üzerine müzakerelerin yapıldığı bilinmektedir.⁷⁴

Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb (Tefsir-i Kebir)* ve *Esrârü't-Tenzil ve Envârü't-Te'vil* (Tefsir-i Sağır) adlı eserleri kitap koleksiyonundaki önemli tefsir kitapları arasında yer almaktadır. İlmî birikimi, sağlam muhakeme yeteneği ve ehl-i sünnet çizgisine yakınlığı sebebiyle Fahreddin er-Râzî'nin eserlerine büyük ilgi gösterildiği bilinmektedir.⁷⁵

Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları arasında yer alan diğer bir eser Ebüssuûd Efendi'nin *İrşâd-ı Akl-ı Selîm* adlı tefsiridir.⁷⁶ Ebüssuûd Efendi, eserini otuz yılı aşkın bir sürede tamamlamıştır. Eser; yazıldığı andan itibaren ulemanın takdirini kazanmış ve Ebüssuûd Efendi'ye "*Sultanü'l-müfessirin*" ve "*Sâhibü'l-İrşâd*" unvanları verilmesine sebep olmuştur.⁷⁷ İrşâd-ı Akl-ı Selîm bazı âlimler tarafından Zemahşerî ve Beyzâvî'nin eserleri ile birlikte tefsir alanının en büyük üç eserinden biri olarak nitelendirilmiştir.⁷⁸ Celâleddin el-Mahallî ve Celâleddin es-Süyûtî'nin tarafından yazılan *Tefsir-i Celâleyn*⁷⁹, Necmeddîn-i Dâye ve Alâüddevle-i Simnânî'nin birlikte yazdığı *Tefsir-i Bahrü'l Hakâik*⁸⁰ kütüphanedeki diğer önemli tefsir metinleridir. Silahdar İbrahim Paşa kütüphanesindeki tefsir kitaplarının çoğunlukla medreselerde ders kitabı olarak okutulan kitaplardan oluştuğu görülmektedir.

6.4. Hadis Kitapları

Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları arasında on dokuz hadis kitabı bulunmaktadır. (Bkz Ek 4)⁸¹ Kütüb-i sitte içerisinde yer alan *Sahîh-i Müslim* ve *Sahîh-i Buhârî* hadis kaynaklarının başlıcalarıdır. Bu iki eser ilim âleminde sahîhân olarak adlandırılmış⁸² ve Osmanlı medreselerinde senelerce ders kitabı olarak okutulmuştur.⁸³ Ahmed ez-Zebidî *Sahîh-i Buhârî*'den daha kolay istifade edilebilmesi için *Tecrid-i Buhârî/et-Tecridü's-Sârih* adlı muhtasar bir eser hazırlamıştır.⁸⁴ Molla Gürânî ise *El-*

⁷² Şahab Ahmed ve Nenad Filipovic, "Sultanın Müfredatı: Kanuni Sultan Süleyman'ın 1565 (973) Tarihli Fermanın'da Buyurduğu Osmanlı Medreseleri Programı", *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, haz, Mustafa Gündüz (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2015), 139, 151-152.

⁷³ Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008): 35-36.

⁷⁴ Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir İle İlgili Eserler Bibliyografyası Tefsirler, Haşiyeler, Süre Tefsirleri, Tercümeleler", *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, 4/6 (1999):250-252.

⁷⁵ Abdülhamit Birışık ve Recep Arpa, "Osmanlı Dönemi Tefsir Çevirileri", *Türkiye Araştırmaları Literatur Dergisi (TALİD)* 9/18 (2011): 218.

⁷⁶ Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlmîyesi* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021), 236-237.

⁷⁷ Adem Yerinde, "Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerim'i", *TALİD* 9/18 (2011):337-363.

⁷⁸ Colin Imber, *Şeriat ile Kanun Arasında Ebüssuûd Efendi Osmanlı'da İslamî Hukuk*, çev., Mürteza Bedir (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 45-46.

⁷⁹ Ali Akpınar, "Tefsirü'l-Celâleyn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XL (İstanbul 2011), s. 294-295.

⁸⁰ Hamid Algar, "Bahrü'l-Hakâik ve'l-Meânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV (İstanbul 1991), s. 515-516.

⁸¹ BOA MAD.d 665, 2-6.

⁸² Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 73.

⁸³ Ahmed ve Filipovic, "Sultanın Müfredatı", 141.

⁸⁴ Hüseyin Hansu, "et-Tecridü's-Sârih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XL (İstanbul 2011), s. 251-252.

Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâzi'l-Buhârî adıyla bilinen ve Anadolu sahasında Sahîh-i Buhârî üzerine yazılan ilk şerh olarak ünlenen eserini kaleme almıştır.⁸⁵ Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları arasında bu iki eseri görmek mümkündür.

İbrahim Paşa'nın hadis koleksiyonu içerisindeki önemli kitaplardan biri de *Mesâbihu's-Sünne*'dir. Ferrâ Begâvî tarafından XIII. yüzyılda kaleme alınan eserde dört bin yedi yüz on dokuz hadis mevcuttur.⁸⁶ Hatib et-Tebrizî *Miškât-ı Mesâbih* adlı şerhinde Begâvî tarafından verilen hadisleri gözden geçirmiş ve konularına göre düzenlemiştir. Söz konusu kitap hadis eğitimin ana kaynaklarından biri haline gelmiş ve İslâm dünyasının temel hadis metinlerinin arasına girmiştir.⁸⁷

Silahdar İbrahim Paşa'nın temin ettiği hadis kitaplarından biri de Süyûti'nin *Camiü's-Sağir* adlı eseridir. Bu eser hadislerin alfabetik olarak yazılmasıyla oluşturulmuştur. Bu açıdan hadis meraklıları için fihrist özelliği taşımaktadır.⁸⁸ *Camiü's-Sağir* toplumun teveccühünü kazanmış ve en çok okunan hadis kaynaklarından biri haline gelmiştir. Bu esere üst düzey insanların kütüphanelerinde veya mahalle mekteplerinin mütevacı kitapları arasında rastlamak mümkündür.⁸⁹ Hadis konusunda İslâm âleminde kısaca "Sünen" olarak bilinen *Kütüb-i Erba'a* veya *Sünen-i Erba'a* adlı eserlerden hiç birisinin olmaması dikkat çekicidir. Silahdar İbrahim Paşa'nın piyasada daha çok görülen ve bir kısmı medreselerde ders kitabı olarak okutulan eserleri temin ettiği düşünülmektedir.

6.5. Fıkıh Kitapları

Osmanlı Devleti'nde beylerbeylik makamında olan kişilerin bir kısım hukukî yetki ve sorumlulukları vardı. Bütün kadı ve hâkimler beylerbeyine bağlıydı. Beylerbeyi, vilayet kadısı öldüğü zaman yeni kadı görevine başlayıncaya kadar geçici olarak birini kadı tayin edebilir, gerekli görüldüğü takdirde divan kurup dava dinleyebilir, kadıları huzuruna çağırıp dava görülmesini isteyebilirdi. Ayrıca vezir rütbesine sahip olan beylerbeyleri azledildikleri zaman İstanbul'a gidinceye kadar yolları üzerindeki yerleşim birimlerinde dava dinleyip hüküm verebilirlerdi.⁹⁰ Bundan dolayı beylerbeyleri için özellikle ceza ve miras hukuku alanında temel fıkıh bilgisine sahip olmak ve hukuk külliyatını elinde bulundurmamak önemliydi. Uzun yıllar beylerbeylik yapan İbrahim Paşa'nın kitapları arasında usul-ı fıkıh, furu-ı fıkıh, feraiz (miras hukuku) ve fetva alanlarında yazılmış otuz dört fıkıh kitabı bulunmaktadır. (Bkz. Ek 5)⁹¹

O dönemin en meşhur ve muteber fıkıh kitapları *Dürrü'l-Hükkâm* ve *Mülteka*'dır. İbrahim Paşa'nın kitap koleksiyonunda her iki kaynak eserde mevcuttur. Molla Hüsrev tarafından kaleme alınan *Dürrü'l-Hükkâm* senelerce medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, müftü ve kadıların sıklıkla müracaat ettiği yarı resmi hukuk kitabı haline gelmiştir.⁹² *Mülteka* ise Kanûnî Sultan

⁸⁵ Kadir Ayaz, "Molla Gürânî'nin El-Kevseru'l-Cârî Adlı Şerhinde Hadis İlimlerine Dair Kaynakları", *Dini Araştırmalar* 19/48 (2016): 153-178.

⁸⁶ Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 110-112.

⁸⁷ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 75-76.

⁸⁸ Mustafa Celil Altuntaş, "Süyûti'nin el-Câmi'u's-Sağir'inin Osmanlı Hadis Eğitimindeki Yeri", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl*, ed., Hidayet Aydar ve Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Zeytin Burnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 364.

⁸⁹ Miri Shefer-Mossensohn, *Osmanlı'da Bilim Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi*, çev., Kübra Oğuz (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019), 29.

⁹⁰ "Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi", *Millî Tetebbular Mecmuası*, 1/3 (1331): 527-528.

⁹¹ BOA MAD.d 665, 2-6.

⁹² Orhan Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürrü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür", *TALİD* 12/23 (2014): 223-224.

Süleyman'ın emriyle İbrahim b. Muhammed Halebî tarafından yazılmıştır.⁹³ Kadı ve müftülerin takdirin kazanan eser, yazıldığı andan itibaren mahkemelerde temel hukuk kitabı olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁹⁴ Dönemin padişahları tarafından 1648 ve 1687 yıllarında iki ayrı ferman yayınlamış ve kadıların bu eseri dikkate alarak hüküm vermeleri istenmiştir.⁹⁵ Ayrıca İbrahim Paşa'nın fıkıh kitapları arasında Burhânüşşeria'nın Hanefî hukukunun dört temel kitabından (mütun-ı erbaa) biri olarak görülen ve senelerce medreselerde ders kitabı olarak okutulan *Vikâye*'si; Kudûrî'nin Hanefî hukukunun özeti olarak hazırladığı *el-Muhtasar*'ı, Burhaneddin Merginânî'nin medreselerde ders kitabı olarak okutulan *Hidâye*'si ve Şeyh Bedreddin'in *Letâifü'l-İşârât*'ı kayıtlıdır.

Fetva kitapları, gündelik hayatta sıkça karşılaşılan meselelere pratik çözümler getirmesi bakımından önemlidir. İbrahim Paşa'nın kitapları arasında Kâdîhân, el-Bezzâzî, Sakızî Mehmed Sadık Efendi, Ankaravî Mehmed Emin Efendi, Çatalcalı Ali Efendi ve Ebüssuûd Efendi gibi Hanefî fıkıh âlimleri tarafından yazılan pek çok fetva kitabı ve fetva mecmuasının olduğu görülmektedir.

6.6. Tasavvuf ve Ahlâka Dair Kitaplar

Silahdar İbrahim Paşa'nın her hangi bir tarikata intisap edip etmediğine dair bilgi yoktur. Ancak kitap tercihlerine bakılarak tasavvuf ve tarikatlar konusuna ilgi duyduğu söylenebilir. Tasavvuf terimleri, tasavvufun önemi, tarikata intisap ve tarikat ehlinin dikkat etmesi gereken durumlar hakkında bilgiler veren kitaplar temin etmiştir. Hâce Abdullah Herevî'nin *Menâzilü's-Sâirîn*'i, İsmail Rusûhî Ankaravî'nin *Minhâcü'l Fukarâ*'sı ve Ebû Muhammed el-Yemenî'nin *Ravzü'r-Reyâhin*'i bu tür eserlerin bazılarıdır. Öte yandan Silahdar İbrahim Paşa tarikatlar konusunu tartışmaya açan ve tarikatlardaki bazı uygulamaları eleştiren kitapları okumaktan da geri durmamıştır. *El-Hikem* ve *Mizânü'l-Hakk* bu tür eserlerin başında gelmektedir. Ali el-Hindî, *el-Hikem* adlı eserinde müşid-mürîd ilişkisi, cezbe, riyâzet, inziva ve istiğrak gibi konulara değinmiş, bu yönüyle tasavvufta yenileşme hareketinin öncüleri arasına girmiştir.⁹⁶ Kâtib Çelebi tarafından kaleme alınan *Mizânü'l-Hakk* adlı eserde ise Kadızâdelîler ile Sivasîler arasında münakaşaya sebep olan bid'at kavramı tartışılmıştır.⁹⁷

XVIII. yüzyıl Osmanlı dünyasında ön plana çıkan başlıca tarikatlar Bayramîye Melâmîliği ile Nakşibendîye Müceddidiliği'dir. Bu tarikatlar üst düzey bürokratlar, saray mensupları ve ulema arasında yayılmış, dönemin tanınmış simalarından pek çoğu bu tarikatlere iltisak etmiştir.⁹⁸ Veziriazam Şehid Ali Paşa ve Şeyhülislâm Paşmakçızâde Ali Efendi Bayramîye Melâmîliğinin; Lalizâde Abdülbaki Efendi, Veliyüddin Efendi ve Hacı Beşir Ağa Nakşibendîye Müceddidiliğinin ünlü mültesikleri arasındadır.⁹⁹ Kitapları temin edilen yazarlardan Sarı Abdullah Efendi, Cevrî İbrahim Çelebi, Tıflî Ahmed Çelebî, Hâşimî Emîr Osman Efendi ve İsmail Rusûhî Ankaravî Bayramîye Melâmîliğine; Seyyid Şerif Cürcânî, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, Fahreddin Ali Sâfi, Abdurrahman Câmî, Lâmiî Çelebi, Muslihüddin Mustafa Sürûrî, Ganîzâde Mehmed Nâdirî ve Ali

⁹³ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 73.

⁹⁴ İpşirli, *Osmanlı İlmîyesi*, 236.

⁹⁵ Vejdî Bilgin, "Klasik Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesinin Temel Özellikleri", *Türkler*, 11, ed., Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002) 53.

⁹⁶ Azmi Özcan, "Müttakî el-Hindî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXII (İstanbul 2006), s. 222-223.

⁹⁷ Eyüp Baş, "Kâtip Çelebi (1609-1657)", *Türkler*, 11, ed., Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 80-89.

⁹⁸ Ünal Araç, *İktidar ve Sanat Damat İbrahim Paşa'nın Hamiliği (1718-1730)* (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022), 43-49.

⁹⁹ Şaduman Tuncer, *Sultan III.Ahmed Günlük Yaşantısı, Yakın Çevresi ve Şahsiyeti* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2023) 305-312.

Şîr Nevâî Nakşibendîyye tarikatına tabidir.¹⁰⁰ Bunların dışında Mevlevîyye, Kadîrîye, Kübrevîyye, Şazelîyye ve Celvetîyye tarikatlarının mürşit ve müritleri tarafından yazılan eserlerde mevcuttur.

Öte yandan Osmanlı tasavvuf dünyası Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Vahdet-i Vücûd felsefesi ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Aşk-ı İlâhî anlayışı doğrultusunda şekillenmiştir.¹⁰¹ Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları içerisinde İbnü'l-Arabî'nin *Fütûhât ve Hilyetü'l-Ebdâl* adlı eserleri ile *Fusûsu'l-Hikem* adlı eseri üzerine yapılan şerhleri ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'si ve *Mesnevî* üzerine yazılan şerhleri görmek mümkündür. Fusûsu'l-Hikem şerhleri Abdürrezak Kâşânî ve Abdurrahman Câmî, *Mesnevî* şerhleri ise Cevrî İbrahim Çelebi ve Sarı Abdullah Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları arasında toplam elli altı adet tasavvuf ve ahlak kitabı bulunmaktadır.(Bkz. Ek 6)¹⁰² Kaptan-ı deryâ Kaymak Mustafa Paşa'nın tasavvuf ve ahlâka dair elli üç kitabı vardır.¹⁰³ Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın bu alana dair kitaplarının sayısı çok daha azdır.¹⁰⁴ Silahdar İbrahim Paşa'nın yukarıda sayılan nedenlerden dolayı tasavvuf konusuna daha çok ilgi gösterdiği ve daha kapsamlı bir tasavvuf külliyyatı oluşturduğu söylenebilir.

6.7. Nasihatnâmeler ve Siyasetnâmeler

Daha öncede belirtildiği üzere Silahdar İbrahim Paşa farklı eyaletlerde beylerbeylik yapmıştı. Beylerbeyi; görevli olduğu eyalette saltanat vekili idi. Padişahın vekil-i mutlak'ı olan veziriazam ülke üzerinde hangi hak ve sorumluluklara sahipse, beylerbeyi de kendi eyaletinde aynı hak ve sorumluluklara sahipti.¹⁰⁵ Böylesine büyük yetki ve sorumlukları olan bir devlet adamının siyaset bilimi, kamu yönetimi, kamu sosyolojisi ve yönetim felsefesi alanlarında kendini yetiştirmesi gerekmektedir. Bunun için nasihatnâme ve siyasetnâme türü eserler temin edilmişti. Bu eserlerde devlet yönetiminin usul ve esasları, uygun yönetim biçimleri ve yöneticilerde olması gereken vasıflar hakkında bilgiler bulmak mümkündür.¹⁰⁶

Silahdar İbrahim Paşa'nın nasihatnâme ve siyasetnâme tarzında yazılmış yirmi iki kitabı bulunmaktadır. (Bkz. Ek 7)¹⁰⁷ Bunların en önemlisi Firdevsî'nin *Şehnâme* adlı eseridir. İran şahlarının ve kahramanlarının hikâyelerini yarı gerçek ve yarı efsanevi bir şekilde anlatan eserin pek çok istinsahı ve çevirisi yapılmış, Doğu dünyasında fazlaca okunan ve dinlenen kitaplar arasına girmiştir.¹⁰⁸ İbrahim Paşa'nın kitapları arasında üç tane Şehnâme bulunmaktadır.

Fars edebiyatının en büyük şairleri arasında yer alan Sa'dî-i Şîrâzî'nin yazdığı *Gülistân* ve *Bostân* adlı eserler bu alanın en önemli örnekleri arasında yer almaktadır. Söz konusu eserlerde

¹⁰⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz., M. A. Yekta Saraç (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016), Abdülbâki Gölpinarlı, *Melâmilik ve Melâmiler* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931).

¹⁰¹ Reşat Öngören, "Osmanlı Klasik Dönemi Tasavvuf Literatürü", *TALİD* 15/30 (2017): 24-25, Osman Cengiz, *16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları Çivizâde-Ebussü'üd-Birgivi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019), 38-44.

¹⁰² BOA *MAD.d* 665, 2-6

¹⁰³ Tülay Artan, "1730'da Müsadere Edilen El Yazması Kitaplar Bireyler, Yeni Bilgi, Gösteriş Eşikleri", *Müteferrika* 53 (2018): 24.

¹⁰⁴ Artan, "El Yazmaları Işığında Bir Çevre ve Çehre Eskizi: Kadızâdeliler, Müceddidiler ve Damad İbrahim Paşa (1730)", 56.

¹⁰⁵ "Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi", 527-528.

¹⁰⁶ Mehmet, İnbaşı, "Siyasetnâme/Nasihatnâmelere Göre İdeal Devlet İdarecisinin Özellikleri", *3.Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu: İstiklal Marşının Kabulünün 100. Yılı Özel Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, ed., Mehmet Karaca vd. (Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2021): 521-526.

¹⁰⁷ BOA *MAD.d* 665, 2-6

¹⁰⁸ Tülün Değirmenci, "Resmedilen Siyaset: II. Osman Devri (1618-1622) Resimli Elyazmalarında Değişen İktidar Sembolleri" (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2007), 88-90.

yöneticiler ve yönetilenler arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiği, adalet, siyaset ve hükümet makamında olanların özen göstermesi gereken hususları üzerinde durulmuştur.¹⁰⁹ İbrahim Paşa'nın kitapları içerisinde biri resimli olmak üzere iki adet Gülistân ve bir adet resimli Bostân bulunmaktadır. İbrahim Paşa'nın okuduğu bir diğer eser *Hümâyunnâme*'dir. Hümâyunnâme; Kelile ve Dimne'nin dolaylı olarak Türkçe'ye çevrilmiş şeklidir. Hükümdarın oğullarını eğitmek için yazdırdığı, kahramanları hayvanlar olan Kelile ve Dimne; Hüseyin Vâiz-i Kâşifi tarafından Envâr-ı Süheylî adıyla Farsça'ya çevirmiştir. Alaeddin Ali Çelebi ise Farsça çeviriyi referans alarak Hümâyunnâme'yi oluşturmuştur.¹¹⁰ Ayrıca kitaplar arasında Osmanlı âlimleri ve şairleri tarafından yazılan eserleri görmek mümkündür. Kınalızâde Ali Efendi'nin yazdığı *Ahlâk-ı Âlâî*¹¹¹ ile Gelibolulu Mustafa Âli'nin kaleme aldığı *Nasihâtü's-Selâtin*¹¹² bunların başlıcalarıdır.

Bir kişiyi veya grubu överek ideal yönetici tipini ortaya koyan eserlere Medhiye veya Sitayişnâme adı verilmektedir. İbrahim Paşa'nın kitapları arasında yazarı tam olarak tespit edilemeyen *Sitayişnâme-i Mahmud Bey*, *Risâle der Vâsîf-ı Silahdar*, *Risâle der Medh-i Nasuh Paşa* ve *Evsâf-ı Şehriyârî* adlı eserler mevcuttur.

6.8. Tarih Kitapları

Kınalızâde Ali Efendi; *Ahlâk-ı Âlâî* adlı eserinde ideal bir hükümdarın görüş ve düşüncede isabet sahibi olması gerektiğini belirtmiş, bu özelliğin yaradılıştan zeki ve akıllı olmakla ya da yaşananlardan ders alıp, geçmiş tecrübelerden istifade etmekle mümkün olacağını ifade etmiştir. Ali Efendi; hükümdarın genç olması halinde tecrübesiz olabileceğini ifade ederek, “tevhârih” ve “ahbâr” kitapları okumanın önemi üzerinde durmuştur. Akıllı bir hükümdarın ibret ve tecrübe dolu tarih kitaplarını okuyarak gereken dersleri çıkarabileceğini ifade etmiştir.¹¹³ Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ve Kaymak Mustafa Paşa'nın bu ifadeleri şiar edindiği ve kapsamlı bir tarih külliyyatı oluşturdukları görülmektedir. 1730 tarihli listelere göre Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın elli dokuz,¹¹⁴ Kaymak Mustafa Paşa'nın ise iki yüz bir adet tarih kitabı bulunmaktadır.¹¹⁵ Silahdar İbrahim Paşa kitap koleksiyonundaki tarihe dair kitapların sayısı ise otuz üçtür. Bu kitapların altı tanesi genel tarihler, sekiz tanesi Osmanlı tarihleri, dört tanesi Kırım Hanları tarihleri, yedi tanesi siyerler ve sekiz tanesinde bir kısım yerel tarih kitapları ve diğer eserlerden oluşmaktadır. (Bkz. EK 8)¹¹⁶ Diğer paşaların kitapları ile kıyaslandığında Silahdar İbrahim Paşa'nın Osmanlı tarihleri konusunda bir hayli eksik olduğu görülmektedir. *Tevhârih-i Âl-i Osman* adlı eserlerden hiç birisi listede yoktur. *Selimmâme* (Hoca Saadeddin Efendi'nin eseri hariç) ve *Süleymannâme* adlı eserler ile herhangi bir fetihname temin edilmemiştir. Aynı şekilde yakın zamanda yazılmış olan *Tarih-i Hasan Beyzâde* ve *Zübde-i Vekâiyat* adlı eserlere rastlanmamaktadır. Bu durum oldukça ilginç ve dikkat çekicidir. Buna karşılık diğer paşaların kitap listesinde olmayan *Tarih-i Sahib Geray*, *Tarih-i Âl-i Cengiz*, *Menâkıb-ı Mengli Giray Han* ve *Menâkıb-ı Tatar* gibi Kırım Hanları Tarihleri

¹⁰⁹ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Siyâsetnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII (İstanbul 2009), s. 304-306.

¹¹⁰ Ömer Faruk Akgün, “Alâeddin Ali Çelebi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II (İstanbul 1989), s. 315-318.

¹¹¹ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Âlâî*, haz., Fahri Unan (Ankara: TTK Yayınları, 2014).

¹¹² Pal Fador, “State and Society, Crisis and Reform, in 15th-17th Century Ottoman Mirror For Princes”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 40/2-3 (1986): 224-225, Douglas A. Howard, “Ottoman Historiography and The Literature Of "Decline" Of The Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Journal of Asian History* 22/1 (1988): 63.

¹¹³ Değirmenci, “Resmedilen Siyaset”, 89.

¹¹⁴ Artan, “El Yazmaları Işığında Bir Çevre ve Çehre Eskiği: Kadızâdeliler, Müceddidiler ve Damad İbrahim Paşa (1730)”, 141-142.

¹¹⁵ Artan, “1730'da Müsadere Edilen El Yazması Kitaplar Bireyler, Yeni Bilgi, Gösteriş Eşikleri”, 24.

¹¹⁶ BOA *MAD.d* 665, 2-6.

kayıtlıdır. Silahdar İbrahim Paşa'nın Kırım Hanlarına yakınlığıyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Aynı dönemde İstanbul'da görev yapan Fransız elçisi Marki de Bonnac Osmanlı şehzadelerinin yokluğu halinde Tatar Prenslarının Osmanlı Devleti'nin meşru varisi olarak görüldüğünü ifade etmiştir.¹¹⁷ Silahdar İbrahim Paşa'nın XVII. yüzyılın ortalarından itibaren sık sık gündeme gelen bu meseleden dolayı Kırım Hanlarını daha yakından tanıma hevesi içerisinde olması mümkündür.

6.9. Divanlar

Silahdar İbrahim Paşa'nın kitap koleksiyonu içerisinde elli bir divan bulunmaktadır. (Bkz Ek 9)¹¹⁸ Bu divanların Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde yazıldığı görülmektedir. İbrahim Paşa'nın kitaplığı içerisinde göze çarpan divanlardan ilki Yavuz Sultan Selim'in Farsça divanıdır. Bu eser, dört na't, iki yüz doksan dokuz gazel ve iki kasideden oluşmaktadır.¹¹⁹ Bu eser dışında II. Bayezid devri şairleri arasında yer alan ve Fatih Sultan Mehmed için yazdığı Kerem Kasidesi ile meşhur olan Bursalı Ahmed Paşa,¹²⁰ XVI. yüzyılın ünlü bürokrat ve aydını Gelibolulu Mustafa Âli,¹²¹ XVII. yüzyıl şeyhülislâm ve şairleri arasında yer alan Zekeriyazâde Yahya Efendi'nin divanları mevcuttur. Divan edebiyatının önemli temsilcileri arasında yer alan Fuzûlî, Bâkî, Nefî ve Lale Devri şairi olarak bilinen Nedîm divanları kitaplığın nadide parçaları arasında yer almaktadır.

Silahdar İbrahim Paşa'nın pek çok Farsça divan temin ettiği görülmektedir.¹²² Osmanlı aydın ve entelektüelleri için Farsça divan sahibi olmak bir ayrıcalık olarak kabul edilmiştir. Ayrıca resimli el yazması sahipliği Osmanlı entelektüelleri için bir nevi zenginliğin ve itibarın göstergesi olarak algılanmıştır.¹²³ Resimli el yazmalarından birisi Molla Abdurrahman Câmî tarafından yazılan *Divân-ı Câmî*'dir. Farsça yazılmış diğer bir kıymetli eser *Hafız Divanı* olup, XIV. yüzyılın en büyük şairlerinden Hâfız-ı Şîrâzî tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Mesnevî'si, Firdevsî'nin Şehnâme'si, Sa'dî'nin Gülistân'ı ve Feridüddin Attâr'ın Pendnâmesi ile birlikte Osmanlı ülkesinde en fazla rağbet gören Farsça eserlerden biri olmuştur.¹²⁴ Hâfız Divanı kendine has tarz ve üslubuyla kendisinden sonra gelen şairleri etkilemiş, şiir bilgisini iletmek ve Farsçasını geliştirmek isteyenler için temel başvuru kaynaklarından biri haline gelmiştir.¹²⁵

İbrahim Paşa'nın kütüphanesindeki divanlar arasında Sebki Hindî akımına mensup şairlerin divanları önemli bir yer tutmaktadır. XVI-XVIII. yüzyıllarda Hindistan'da veya Hindistan dışında yaşamış, Hint edebiyatı, Hint kültürü ve Hint felsefesinin etkisinde kalmış şairlerin meydana getirdiği edebî akıma Sebki Hindî adı verilmektedir. Safevîlerin dinî ve siyasî baskısından dolayı ülkelerini terk etmek zorunda kalan şairler Babürlü hükümdarlarının himayesi altında Sebki Hindî

¹¹⁷ Hakan Kırımlı, *Geraylar ve Osmanlılar Kırım Hanlık Hânedanının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi* (İstanbul: Ötügen Yayınevi, 2022), 198-203.

¹¹⁸ BOA MAD.d 665, 2-6.

¹¹⁹ Ali Nihad Tarlan, *Yavuz Sultan Selim Divanı* (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi), 1946.

¹²⁰ Güney Kut, "Ahmed Paşa, Bursalı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II (İstanbul 1989), s. 111-112.

¹²¹ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev., Ayla Ortaç (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013).

¹²² BOA MAD.d 665, 2-6.

¹²³ Lale Uluç, "Ottoman Book Collectors and Illustrated Sixteenth Century Shiraz Manuscripts", *Revue des Mondes Musulmans et de la Mediterranee* 87-88 (1999): 86-87.

¹²⁴ Murat Umut İnan, "Ottomans Reading Persian Classics: Readers and Reading in the Ottoman Empire, 1500-1700", *The Edinburgh History of Reading: Early Readers*, ed., Mary Hammond (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020), 160-181.

¹²⁵ Sadık Yazar, "Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011), 489.

akımını ortaya çıkarmıştır.¹²⁶ İbrahim Paşa'nın kitap koleksiyonu içerisinde bu akımın öncülerinden Şevket-i Buhârî'nin divanı ve gazeliyatı ile Örfî-i Şîrâzî, Feyz-i Hindî ve Sâib-i Tebrîzî'nin divanları bulunmaktadır.

6.10. Halk Kitapları

Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları arasında Müslümanlar arasında rağbet gören ve okuma meclislerinde yüksek sesle okunan yirmi dört eser bulunmaktadır.(Bkz Ek 10)¹²⁷ Bunların en ünlüsü XII. yüzyıl Mâlîkî âlimlerinden Kâdî İyâz tarafından kaleme alınan *Şifâ-ı Şerif*'tir. Eserde Hz. Peygamber'in yüce ahlâkı ve vasıfları ile Allah (c.c.) katındaki değerinden bahsedilmiştir. Eser, yazıldığı andan itibaren İslâm âleminin takdirini kazanmış, üzerine pek çok şerh ve haşiye yazılmıştır.¹²⁸ *Şifâ-ı Şerif*, cami ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş; yangın, sel ve deprem gibi afetlerden korunmak için ev ve iş yerlerinde bulundurulmuştur.¹²⁹ Ayrıca savaş meydanında ve ordugâhta okunması adet haline gelmiştir.¹³⁰

Peygamber sevgisine ulaşmak için okunan eserlerden biri de *Kasîde-i Bürde*'dir. Eserin konusu Hz. Peygamber'in doğumu, mucizeleri, gazaları ve Kur'an-ı Kerîm'in faziletleridir.¹³¹ *Kasîde-i Bürde* medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, mübarek gün ve gecelerde yüksek sesle ve makamla cemaate kıraat edilmiş ve hastalar için manevi şifa aracı olarak kullanılmıştır. Eser üzerine onlarca şerh, haşiye ve tahmis yazılmış.¹³² Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları arasında *Kasîde-i Bürde* üzerine yazılan bir tahmis ve bir şerh bulunmaktadır. Bu eserlerin yazarları hakkında bilgi verilmemiştir.

Bireysel veya toplu olarak okunan eserlerden bir diğeri Şazelîyye-Cezulîyye tarikatının kurucusu Şeyh Muhammed el-Cezûlî'nin *Delâilü'l-Hayrât* adlı eserdir.¹³³ Dua ve zikir kitabı olarak hazırlanan eser Müslümanlar tarafından fazlasıyla sevilmiş, nasıl okunması gerektiğine dair usul ve esaslar belirlenmiştir.¹³⁴ İmam Birgivî'nin *Tarik-i Muhammedîyye* adlı kitabı bu konu üzerine yazılmış en dikkat çekici eserler arasındadır. Anadolu insanının Sünnî-Hanefî inanç dünyasını korumak amacıyla yola çıkan yazar¹³⁵, Kur'an ve Sünnet'e göre yaşamanın önemi, bid'atlar ve bid'atlardan kaçınmanın faziletleri üzerinde durmuştur.¹³⁶

Okuma meclislerinde yüksek sesle ve makamla okunan eserlerden biri de Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin *Muhammedîyye* adlı kitabıdır. Eserde yaratılış, Hz. Peygamber'in hayatı, kıyamet alametleri ve ahiret gibi konulara değinilmiştir.¹³⁷ Yazıcıoğlu Mehmed Efendi ilk önce *Megâribü'z-Zamân* adlı Arapça kitabını kaleme almış, daha sonra bu eseri sadeleştirerek Muhammedîyye adlı

¹²⁶ Ali Fuat Bilkan, "Sebk-i Hindî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI (İstanbul 2009), s. 253-255.

¹²⁷ BOA *MAD.d* 665, 2.

¹²⁸ M. Yaşar Kandemir, "eş-Şifâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX (İstanbul 2010), s. 134-138.

¹²⁹ Hür Mahmut Yücer, "İstanbul'da Hadis Sevgisi: Darülhadisler ve Buhârîhanlık Geleneği", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, V, ed., Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016), 215-221.

¹³⁰ Burak Kocaoğlu, "Osmanlı Ordusu'nda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller", *Tarih Okulu Dergisi* 13/46 (2020): 1471-1489.

¹³¹ Mahmut Kaya, "Kâsîdetü'l-Bürde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIV (İstanbul 2001), s. 568-569.

¹³² Yazar, "Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği", 588.

¹³³ Elif Sezer Aydın ve İrvîn Cemil Schick "Osmanlı İstanbul'unda Sese Dönüşen Kitaplar", *Zemin* 5 (2023): 50-111.

¹³⁴ Dursun Ali Tökel, "Sadece Okunan Değil, Yaşanan Bir Kitap: Delâil-i Hayrât", *Mahalle Mektebi* 46 (2019): 109-113.

¹³⁵ İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, 240.

¹³⁶ Ali Fuat Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsîler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 79-80.

¹³⁷ Hakan Karateke, "Seyahatnamedeki Popüler Dinî Kitaplar", *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz., Hakan Karateke ve Hatice Aynur (Ankara: TTK Yayınları, 2012), 208.

eserini meydana getirmiştir.¹³⁸ Açık ve anlaşılır bir üslupta yazılan eser Mevlid-i Şerif gibi mübarek gün ve gecelerde yüksek sesle ve makamla okunmuştur.¹³⁹

Silahdar İbrahim Paşa'nın kitap koleksiyonu içerisinde kıssa veya hikâye tarzında yazılmış pek çok eser mevcuttur.¹⁴⁰ Bu eserlerin başında Hamdullah Hamdî, Abdurrahman Câmî ve kimliği belirtilmeyen bir yazar tarafından kaleme alınan *Yûsuf ve Züleyhâ mesnevileri* gelmektedir. Hz. Yûsuf'un hayat hikâyesi Kur'an-ı Kerim'de Ahsenü'l-Kasas yani kıssaların en güzeli olarak nitelendirilenmiş,¹⁴¹ Türk ve Fars Edebiyatı'nda Hz. Yûsuf ile Züleyhâ'nın hikâyesini anlatan onlarca eser kaleme alınmıştır.¹⁴² Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları arasında Hamdullah Hamdî ve Abdurrahman Câmî tarafından yazılan üç adet Yûsuf ve Züleyha hikâyesi bulunmaktadır. Hamdullah Hamdî'nin eseri Yûsuf ve Züleyha mesnevilerinin en güzeli olarak değerlendirilmiştir.¹⁴³

6.11. Kelâm ve Akaid Kitapları

Kelâm ve akaid kitaplarının az sayıda olduğu görülmektedir. Kaymak Mustafa Paşa kütüphanesinde bu alana dair yirmi altı kitap olmasına karşın,¹⁴⁴ Silahdar İbrahim Paşa kütüphanesinde sadece yedi adet kelâm ve akaid kitabı bulunmaktadır.(Bkz. Ek 11)¹⁴⁵ *Fıkh-ı Ekber* adlı eser Hanefî mezhebinin kurucusu İmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe tarafından kaleme alınmıştır.¹⁴⁶ Eserin konusu Allah'ın birliği, zatî ve sübutî sıfatları, imanın şartlarıdır.¹⁴⁷ Kitaplıktaki diğer akaid kitapları çoğunlukla Matürîdî veya Eş'arî ekolüne mensup yazarlar tarafından yazılmıştır. Matürîdî çizgide yazılan en önemli kaynak Necmeddin Nesefî'nin *Akâ'id* adlı eseridir. İbrahim Paşa'nın kütüphanesinde bir adet Akâ'id ile iki adet Şerh-i Akâ'id bulunmaktadır. Şerh-i Akâ'idlerin birisi büyük olasılıkla Tefâtânî'nin eseridir. Diğer şerh manzume olarak yazılmış ve yazarı hakkında bilgi verilmemiştir. Matürîdî ekolüne mensup âlimlerin yazdığı eserlerden biri de Ali bin Osman el-Üşî'nin *Bed'ül-Emâlî* adlı kitabıdır. Eş'arî anlayışına göre yazılan kelâm kitaplarından en önemlisi Şehristânî'nin *Milel ve'n-Nihal* adlı eseridir.

6.12. Huruf, Cefr ve Fal Kitapları

Silahdar İbrahim Paşa'nın huruf, cefr, fal ve rüya tabiri gibi ilimlerle ilgilendiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Haleb kadısı, Haleb naibi ve divan kâtibinde olduğu bir toplantıda Mesnevi'den rastgele bir sayfa açılarak Tefe'ül yapıldığı yazılıdır.¹⁴⁸ Ayrıca paşanın eşyaları arasında bir adet tılsımlı gümüş yüzük ile birisi gümüş ve birisi de altın olmak üzere iki adet tılsımlı pazubend bulunmaktadır.¹⁴⁹ Bu durumun paşanın kitap seçimlerine de yansıdığı görülmektedir. Nevşehirli

¹³⁸ Zehra Öztürk, "Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları", *TALİD* 5/9 (2007):410-411.

¹³⁹ Erünsal, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, 85-89, Orlin Sabev, "Private Book Collections in Ottoman Sofia, 1671-1833 (Preliminary Notes)", *Etudes Balkaniques* 1 (2003): 34-82, Dursun Ali Tökel, "Kültürümüzde Halk Kitapları ve Halk Okumaları", *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, ed., Köksal Alver (Ankara: Hece Yayınları, 2012), 111-126.

¹⁴⁰ BOA *MAD.d* 665, 2-6.

¹⁴¹ Celal Kırcı, "Ahsenü'l-Kasas", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II (İstanbul 1989), s. 178.

¹⁴² Hanife Koncu, "Yûsuf ve Züleyhâ Bibliyografyası", *TALİD* 5/10 (2007):617-630.

¹⁴³ Mustafa İsen, *Sehî Bey Tezkiresi "Heşt Behişt"* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 107.

¹⁴⁴ Artan, "1730'da Müsadere Edilen El Yazması Kitaplar Bireyler, Yeni Bilgi, Gösteriş Eşikleri", 24.

¹⁴⁵ BOA *MAD.d* 665, 2-6.

¹⁴⁶ Özel, *Hanefî Fıkh Alimleri*, 12.

¹⁴⁷ Şerafettin Gölcük ve Adil bebek, "el-Fıkhü'l-Ekber", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XII (İstanbul 1995), s. 544-547.

¹⁴⁸ Ceyhan, "Nâbi'nin Şiir ve Diğer Edebî Konular Hakkındaki Görüşleri", 12-13.

¹⁴⁹ Demir, "Bir Osmanlı Paşasının Gündelik Hayatı: Silahdar İbrahim Paşa", 255-277.

Damad İbrahim Paşa ve Kaptan-ı deryâ Kaymak Mustafa Paşa'nın aksine Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları arasında gizli ilimlere dair pek çok kitap kayıtlıdır.

Harflerden ve rakamlardan istifade ederek gaybden haber verme ilmine *huruf*,¹⁵⁰ çeşitli metotlarla gelecekte haber alma ilmine cefr adı verilmektedir.¹⁵¹ Silahdar İbrahim Paşa'nın kitap koleksiyonu içerisinde huruf ve cefre dair beş adet kitap mevcuttur.(Bkz. Ek 12)¹⁵² Huruf kitaplarından ilki Ahmed b. Ali el-Buni'nin *Şemsü'l-Ma'ârif*'dir. Rakam ve harflerin ruhanî etkilerinden bahseden eser, zaman içerisinde büyük ilgi görmüş ve bu işlere ilgi duyanların ana kaynaklarından biri haline gelmiştir. Eserde, tılsım ve büyü ile ilgili ayetlerden ve bu işte kullanılan safran, koyun bağırsağı ve misk gibi maddelerden bahsedilmektedir.¹⁵³ Bu alanla ilgili kitapların ikincisi Abdurrahman b. Muhammed Bistâmî'nin *Menâhicü't-Tevevül* adlı eseridir. Bistâmî eserinde harflerin bilinmeyen özelliklerini nükteler ve hikâyelerle birlikte açıklamaya çalışmıştır.¹⁵⁴ Cefr hakkında bilgi veren kitaplardan biri de Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin *Muhammedîyye* adlı eseridir. Kitabın asıl konusu tasavvuf ve ahlâk olmakla birlikte, büyü, sihir ve astroloji gibi konulara da temas edilmiştir.¹⁵⁵

İnsanların gelecek hakkında bilgi sahibi olmak için edindiği kitaplar arasında melhameler önemli yer tutmaktadır. Doğa olayları üzerinden geleceği haber vermeye çalışan kitaplara melhame adı verilmektedir.¹⁵⁶ Silahdar İbrahim Paşa'nın kütüphanesinde Cevrî İbrahim Çelebi'nin *Melhame* adlı eserinden üç adet bulunmaktadır. Bu eserde; hangi ayda hangi doğa olayının meydana geleceği, ay ve güneş tutulması, yıldız kayması, gök gürlemesi, fırtına ve deprem gibi afetlerin insan hayatını –politik olaylar, halk sağlığı, mahsuller gibi- nasıl etkileyeceğine dair öngörülerde bulunmuştur.¹⁵⁷

Kıyamet alametleri, Mehdi'nin ortaya çıkışı, Deccal, Ye'cûc ve Me'cûc gibi konular öteden beri insanların ilgisini çekmiştir.¹⁵⁸ Silahdar İbrahim Paşa'nın bu konulara ilgi duyduğu ve bu tür kitaplar temin ettiği görülmektedir. Bunlardan birisi İbnü'l-Arabi'nin bahsi geçen konuları tasavvufî bir mahiyette anlattığı *Fütühât-ı Mekkiye* adlı eseridir.¹⁵⁹ Aynı şekilde *İbn Talha* ve *Risâle-i Mehdi* adlı eserlerde de kıyamet alametlerine dair bilgiler bulunmaktadır.¹⁶⁰

Cefr türü kitaplardan biri diğeri Hamdullah Hamdî'nin *Kıyâfetnâme* adlı eseridir. Bu kitap, Türk Edebiyatında kıyâfetnâme tarzında yazılmış ilk eser olma özelliğine sahiptir. Kıyâfetnâme türü eserlerin yazılış amacı görünen üzerinden görünmeyeni tahlil etmektir.¹⁶¹ Yani kişinin boy, kilo, yüz, el ve ayaklarına bakılarak onun karakteri ve iç dünyası hakkında öngöründe bulunmaktadır.

¹⁵⁰ Mehmet Emin Bozhüyük, "Hurûf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVIII (İstanbul 1998), s. 397-401.

¹⁵¹ Metin Yurdagür, "Cefr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VII (İstanbul 1993), s. 215-218.

¹⁵² BOA MAD.d 665, 2.

¹⁵³ Nimet Elif Uluğ, *Osmanlı'da Batıl İtikatlar ve Büyü (1839-1923)* (İstanbul: Doğan Kitap, 2017), 147.

¹⁵⁴ Mustafa Çağrı, "Bistâmî, Abdurrahman b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VI (İstanbul 1992), s. 218-219.

¹⁵⁵ Karateke, "Seyahatnamedeki Popüler Dinî Kitaplar", 208.

¹⁵⁶ Uluğ, *Osmanlı'da Batıl İtikatlar ve Büyü*, 149.

¹⁵⁷ Elias John Wilkinson Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, III (London: Brill Printed, 1904), 388.

¹⁵⁸ Ali Fuat Bilkan, *Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu Kuruluş Döneminde Telif ve Tercüme* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 191.

¹⁵⁹ Ali Fuat Bilkan, *Osmanlı İmparatorluk İdeolojisi Klasik Dönemde Din, Toplum ve Kültür 1451-1603* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2024), 72-73.

¹⁶⁰ A.C.S. Peacock, *Moğol Anadolu'sunda İslâm, Edebiyat ve Toplum*, çev., Renan Akman (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2023), 76-84.

¹⁶¹ Müjgan Çakır, "Kıyâfet-Nâme"ler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", *TALİD*, 5/9 (2007): 333.

Osmanlıların kıyafet ilmine değer verdikleri, bir yere adam seçilirken veya esir alınıp satılırken kıyafetnâmelere başvurdukları bilinmektedir.¹⁶²

Silahdar İbrahim Paşa'nın gelecekte ne olacağından haberdar olmak için kullandığı eserlerden biri de takvimlerdir. Kütüphanede *Ahkâm Takvimi*, *Tarih Takvimi*, *Mısır Takvimi* ve *Ruznâme* gibi farklı takvim türleri bulunmaktadır. Müneccimbaşı tarafından hazırlanan ahkâm takviminde o sene içerisinde neler olacağına dair kehânetler ile yapılması uygun olan ve olmayan işler hakkında tavsiyeler mevcuttur.¹⁶³ Ruznâme türü takvimlerde ise güneşin hangi gün hangi burca gireceği gibi astrolojik değerlendirmeler ile ay ve güneş tutulmalarına dair bilgiler bulmak mümkündür.¹⁶⁴ Osmanlı dünyasında uğurlu ve uğursuz zamanların tespiti bir hayli önemlidir. Sefere, ava ve yolculuğa çıkış zamanlarının belirlenmesi uğurlu ve uğursuz saatlere göre yapılmaktadır.¹⁶⁵ Müneccimbaşı ve müneccimler tarafından hazırlanan çeşitli risalelerde ve saatnâme adı verilen eserlerde sa'd ve nahs eyyam -uğurlu ve uğursuz günler ve saatler- hakkında bilgiler bulunmaktadır. İbrahim Paşa'nın kitapları içerisinde bir adet sa'd ve eyyama müteallik risale ile bir adet saatnâme mevcuttur.

6.13. Diğer Kitaplar

Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları arasında astronomi ve felsefe-mantık alanlarında yazılmış bazı kitaplar bulunmaktadır.¹⁶⁶ Bu kitapların çoğu şerh, haşiye veya risale tarzında kaleme alınmış olup, kimin tarafından yazıldıkları belirtilmemiştir. Bu kitaplar sayıca az olup, bunlar için ayrı bir başlık açılmamış ve bu kategoride gösterilmiştir. Ayrıca bazı kitapların isimleri ve yazarları belirtilmediği için, muhtevalarına dair her hangi bir bilgi elde edilememiştir. Bu tür kitaplarında diğer eserler kategorisinde değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Bu kategoride yer alan en dikkat çekici kitaplar satranç risaleleridir. (Bkz. Ek 13) Zira İbrahim Paşa'nın eşyaları arasında bir adet mükevver satranç takımı bulunmaktadır.¹⁶⁷ İbrahim Paşa'nın satrancı basit bir oyun olarak algılamadığı, bu oyunu tam manasıyla öğrenebilmek için kitaplar temin ettiği görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları ve okur-yazarlık portresi üzerinde durulmuştur. Kaynak olarak MAD.d 665 numaralı muhallefat defterinden istifade edilmiştir. Defterde yer alan bilgilere göre Silahdar İbrahim Paşa'nın toplam üçyüz doksan dört tane kitabı vardır. İsmi ve yazarı tam olarak tespit edilen kitapların sayısı üç yüz dördttür. Doksan kitabın yazarı ise tespit edilememiştir. Kitapların büyük bölümü dinî kitaplar, edebiyata dair kitaplar ve tasavvufa dair kitaplardan meydana gelmiştir.

Silahdar İbrahim Paşa'nın bazı kitaplardan birkaç tane temin ettiği görülmektedir. Kütüphanede üç adet Şehnâme-i Firdevsî, üç adet Melhame-i Cevrî ve iki adet Siyer-i Veysî bulunmaktadır. Bazı kitaplar ise birkaç ciltten oluşmaktadır. Yazarı ve muhtevası belirtilmeyen yirmi bir ciltlik mecmua

¹⁶² Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2020), 109-112.

¹⁶³ Salim Aydüz, "Müneccimbaşı Takvimleri ve Tarihi Kaynak Olarak Değerleri", *Cogito* 22 (2000): 134.

¹⁶⁴ Salim Aydüz, "İslam Medeniyetinde Takvimler", *Yedikuta* 60 (2013): 55.

¹⁶⁵ Salim Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi", *Belleten* 70/25 (2006): 226. Enes İlhan, "Örnek Saatname Metni (Havass-ı Eyyâm) Işığında Günlere Dair Bazı İnanışlar ve Kaynakları", *Journal of Turkish Language and Literature* 6/3 (2020): 449-450.

¹⁶⁶ BOA MAD.d 665, 2-6

¹⁶⁷ Demir, "Bir Osmanlı Paşasının Gündelik Hayatı: Silahdar İbrahim Paşa", 255-277.

bunların başlıcasıdır. Ayrıca Kastallanî'nin hadise dair kitabının dörd cildi, Ekmel, Tefsir-i Ebüssuûd ve Tefsir-i Nisâburî'nin bir ve ikinci ciltleri ile Tefsir-i Keşşâf'ın bir ve dördüncü ciltleri mevcuttur. Şifâ-ı Şerif, Delâilü'l-Hayrât ve Muhammedîyye adlı eserler sosyal ve ekonomik statü farketmiksizin pek çok kişinin evinde yer alan okuma kitapları arasında yer alırken, Vankulu Lügatı gibi bir kısım eserler piyasada rağbet gören ancak herkesin kolay kolay ulaşamayacağı kaynaklar arasında sayılmaktadır.

Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları arasında ikiyüz üç farklı yazarın eseri bulunmaktadır. En çok kitabı olan yazarlar Gelibolulu Mustafa Âli, Abdurrahman Câmî, Birgivi Mehmed Efendi, Nâbî ve Nev'îzâde Atâî'dir. Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları arasında Gelibolulu Mustafa Âli'nin beş kitabı bulunmaktadır. Bunlar Divan, Nasihâtü's-Selâtin, Kühnü'l-Ahbâr, Hâlâtü'l-Kâhire Mine'l-Âdâti'z-Zâhire ve ismi belirtilmeyen bir tarih kitabıdır. Abdurrahman Câmî'ye ait kitaplar Divan, Gülistan, Yusuf ve Züleyha ve Şerh-i Fusûs'tur. Kitap koleksiyonu içerisinde Birgivi Mehmed Efendi'nin Şerh-i Lübbü'l-Elbâb, Avâmil ve Tarik-i Muhammedîyye'si, Nâbî'nin Divan, Tuhfetü'l-Haremeyn ve Hayriyye'si ve Nev'îzâde Atâî'nin Divan, Zeyl-i Şekâik ve Hamse adlı üç eseri mevcuttur.

Silahdar İbrahim Paşa'nın kitapları ders kitapları, görev gereği temin edilen kitaplar, gündelik hayatta ihtiyaç duyulan kitaplar ve kişisel merak sonucu elde edilen kitaplar şeklinde sınıflandırılabilir. Şafiye, Misbâh, Avâmil, Kâfiye, İzâh-ı Me'ani, Tefsir-i Keşşâf, Sahih-i Müslim, Sahih-i Buhârî, Dürerü'l-Hükkâm, Mülteka'l-Ebhûr, Vikâye ve Hidâye gibi eserler ders kitabı niteliğindedir. Nasihatname ve siyasetname gibi kitaplar beylerbeylerinin siyaset sorumlulukları, bazı hukuk kitapları ve fetva mecmuaları ise beylerbeylerinin hukukî sorumluluklarına binaen yani görev gereği temin edilmiş olabilir. İlmihallerin ve tıp ansiklopedilerinin gündelik hayatta karşılaşılan sorun ve problemlere karşı pratik çözümler bulmak amacıyla elde edilmiş olması muhtemeldir. Tasavvuf ve ahlâka dair eserler, huruf ve cefr kitapları, divanlar ve satranç risaleleri ise büyük olasılıkla kişisel merak sonucu alınmıştır. Söz gelimi divan edebiyatının Silahdar İbrahim Paşa için ayrı bir yeri ve önemi vardır. Nitekim Silahdar İbrahim Paşa elli bir kitaptan oluşan büyük bir divan koleksiyonuna sahiptir. Divanların çoğu Türkçe, Arapça ve Farsça'dır. Hafız-ı Şîrâzî ve Molla Abdurrahman Câmî'ye ait resimli divanlar koleksiyonun en önemli parçaları arasında yer almaktadır. İbrahim Paşa'nın kitapları arasında ayrıca Sebk-i Hindî akımının önemli temsilcileri arasında gösterilen Şevket-i Buhârî, Feyz-i Hindî, Örf-i Şîrâzî ve Sâib-i Tebrizî divanları kayıtlıdır. Bunun dışında Silahdar İbrahim Paşa'nın kendi döneminin divan edebiyatını takip ettiği ve yeni yazılan eserleri temin etmekten geri durmadığı görülmektedir. Silahdar İbrahim Paşa'nın divan koleksiyonu içerisinde kendi çağdaşı olan Nâbî, Nedim, Sabit, Kâmi, Hevâyi, Arif ve Nazım'ın divanları bulunmaktadır. Silahdar İbrahim Paşa'nın kitap tercihlerinde Nâbî'nin bir etkisinin olup olmadığı müstakil bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ve Kaptan-ı deryâ Kaymak Mustafa Paşa kütüphaneleri ile karşılaştırıldığı zaman bazı sorular karşımıza çıkmaktadır. Mesela Silahdar İbrahim Paşa'nın yazma eserleri diğer paşalara nazaran niçin daha az sayıdadır. Bu bir tercih sebebi midir? yoksa taşrada görev yapmanın beraberinde getirdiği bir olumsuzluk mudur? Bu sorulara daha net ve anlaşılır cevaplar verebilmek için bu tür çalışmaların sayısının artması gerekmektedir.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, *Ali Emiri Tasnifi (AE) SAMD III* 123/1204, 123/12048, 205/19763.

BOA, *Cevdet Dahiliye (C.DH)* 143/7121.

BOA, *Mühimme Defteri (MD)* 129, 131.

BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler, (MAD.d)* 665.

Telif, Araştırma ve İnceleme Eserler

Abay, Muhammed. “Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası Tefsirler, Haşiyeler, Sûre Tefsirleri, Tercümeleler”. *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi* 4/6 (1999): 249-303.

Açıl, Berat. “Osmanlı’da Bir Medrese Kütüphanesi Nasıl Oluşur? Cârullah Efendi Kütüphanesi Örneği”. *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, Haz., Tülay Artan ve Hatice Aynur. İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2022.

Adalıoğlu, Hasan Hüseyin. “Siyâsetnâme” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII (2009), ss. 304-306.

Ahmed, Şahab ve Nenad Filipovic. “Sultanın Müfredatı: Kanuni Sultan Süleyman’ın 1565 (973) Tarihli Fermanın’da Buyurduğu Osmanlı Medreseleri Programı”. *Osmanlı Eğitim Mirası Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, Haz., Mustafa Gündüz. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2015.

Akgün, Ömer Faruk. “Alâeddin Ali Çelebi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II (İstanbul 1989), ss. 315-318.

Akpınar, Ali. “Tefsirü’l-Celâleyn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XL (İstanbul 2011), ss. 294-295.

Algar, Hamid. “Bahrü’l-Hakâik ve’l-Meânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV (İstanbul 1991), ss. 515-516.

Alpaydın, Mehmet Akif. *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.

Altuntaş, Mustafa Celil. “Süyûtî’nin el-Câmi’u’s-Sađîr’inin Osmanlı Hadis Eğitimindeki Yeri”. *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl*, Ed., Hidayet Aydar ve Ali Fikri Yavuz. İstanbul: Zeytin Burnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

Andıç, Fuat ve Süphan Andıç. *Batiya Açılan Pencere Lale Devri*. İstanbul: Eren Yayınları, 2006.

Araç, Ünal. *İktidar ve Sanat Damat İbrahim Paşa’nın Hamiliği (1718-1730)*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022.

Artan, Tülay. “El Yazmaları Işığında Bir Çevre ve Çehre Eskizi: Kadızâdeliler, Müceddidiler ve Damad İbrahim Paşa (1730)”, *Müteferrika* 50 (2016): 51-143.

Artan, Tülay. “1730’da Müsadere Edilen El Yazması Kitaplar Bireyler, Yeni Bilgi, Gösteriş Eşikleri”, *Müteferrika* 53 (2018): 5-64.

- Ayaz, Kadir. “Molla Gürânî’nin El-Kevserü’l-Cârî Adlı Şerhinde Hadis İlimlerine Dair Kaynakları”. *Dini Araştırmalar* 19/48 (2016):153-178.
- Aydınlı, Elif Sezer ve İrvin Cemil Schick. “Osmanlı İstanbul’unda Sese Dönüşen Kitaplar”. *Zemin* 5 (2023): 50-111.
- Aydüz, Salim. “İslam Medeniyetinde Takvimler”. *Yedikıta* 60 (2013): 53-59.
- Aydüz, Salim. “Müneccimbaşı Takvimleri ve Tarihi Kaynak Olarak Değerleri”. *Cogito* 22 (2000): 132-144.
- Aydüz, Salim. “Osmanlı Devleti’nde Münecimbaşılık Müessesesi”. *Bellekten* 70/257 (2006): 167-272.
- Ayktut, Ayhan. “Ansiklopedi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, III (İstanbul 1991), ss. 217-227.
- Aynur, Hatice. “I. Mahmûd’un (ö. 1754) Kütüphaneleri ve Tarih Manzumeleri”. *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe İsmail E. Erünsal’a Armağan I-II*, Haz., Hatice Aynur, Bilgin Aydın ve Mustafa Birol Ülker. İstanbul: Ülke Armağan Yayınevi, 2014.
- Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî. *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl*. Haz., Fahri Ç. Derin. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1978.
- Balcı, Ramazan. *Enderunlu Hafız İlyas Ağa’nın Hatıraları Saray Günlüğüm*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2012.
- Baş, Eyüp. “Kâtip Çelebi (1609-1657)”. *Türkler*, 11, Ed., Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Bayraktar, Mehmet. *İslâm Bilim Adamları*. İstanbul: İnkılâb Yayınevi, 2012.
- Bilgin, Vejdi. “Klasik Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesinin Temel Özellikleri”, *Türkler*, 11, Ed., Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Bilkan, Ali Fuat. *Nabi Divanı*. I-II. İstanbul: Akçağ Yayınları, 1983.
- Bilkan, Ali Fuat. “Sebk-i Hindî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI (İstanbul 2009), ss. 253-255.
- Bilkan, Ali Fuat. *Fakihler ve Sofuların Kavgası 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsîler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Bilkan, Ali Fuat. *Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu Kuruluş Döneminde Telif ve Tercüme*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Bilkan, Ali Fuat. *Osmanlı İmparatorluk İdeolojisi Klasik Dönemde Din, Toplum ve Kültür 1451-1603*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2024.
- Birişik, Abdülhamit ve Recep Arpa. “Osmanlı Dönemi Tefsir Çevirileri”. *TALİD* 9/18 (2011): 191-232.
- Bozhüyük, Mehmet Emin. “Hurûf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVIII (İstanbul 1998), ss. 397-401.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Haz., M. A. Yekta Saraç. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016.
- Canım, Rıdvan. *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2020.

- Cengiz, Osman. *16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları Çivizâde-Ebussu'ûd-Birgivi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.
- Ceyhan, Âdem. “Nâbi'nin Şiir ve Diğer Edebî Konular Hakkındaki Görüşleri”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 5 (2010): 1-34.
- Cici, Recep. “Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları”. *TALİD* 3/5 (2005): 215-248.
- Civelek, Gökhan. “Osmanlı Rumelisi'nde İlmîye Mensuplarının Okuduğu ve Okuttuğu Kitaplar: 17. Yüzyıl Manastır Şehri Örneği”. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 13/1 (2024): 29-87.
- Cunbur, Müjgan. “Kütüphane Vakfiyelerinden Notlar”. *Erdem* 1/3 (1985): 711-743.
- Çağrı, Mustafa. “Bistâmî, Abdurrahman b. Muhammed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VI (İstanbul 1992), ss. 218-219.
- Çakır, Müjgan. “Kıyâfet-Nâme”ler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi” *TALİD* 5/9 (2007): 333-350.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*. Haz., Abdülkadir Özcan. Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- Değirmenci, Tülün. “Osmanlı Sarayının Geçmişe Özlemi: Tercüme-i Şakâ'ikü'n-nu'mânîye”. *Bilig* 46 (2008): 105-132.
- Değirmenci, Tülün. “Resmedilen Siyaset: II. Osman Devri (1618-1622) Resimli Elyazmalarında Değişen İktidar Sembolleri”. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi. 2007.
- Demir, Selçuk. “Bir Osmanlı Paşasının Gündelik Hayatı: Silahdar İbrahim Paşa”. *History Studies* 15/2 (2023): 255-277.
- Diker, Sevgi Ağca. *Osmanlı Saray Teşkilatında Has Oda*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2021.
- Diriöz, Meserret. *Nâbi Divânı*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1994.
- Ençakar, Orhan. “Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür”. *TALİD* 12/23 (2014): 223-277
- Enderunlu Abdülatif. *Âyîne-i Derûn (Osmanlı'ya Devlet Adamı Yetiştiren Mektep: Enderûn-ı Hümayûn)*. Haz., Ahmet Köç. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013.
- Erünsal, İsmail E.. *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahafklar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Erünsal, İsmail E.. *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Fador, Pal. “State and Society, Crisis and Reform, in 15th-17th Century Ottoman Mirror For Princes”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 40/2-3 (1986):217-240.
- Fazlıoğlu, Şükran. “Ta'lim ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı”. *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi* 18 (2005): 115-173.
- Fetvacı, Emine Fatma. “Transitions in Ottoman Manuscript Patronage, 1566-1617”, PHD Thesis, Harvard University, 2005.
- Fleischer, Cornell H.. *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*. Çev., Ayla Ortaç. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
-

- Genç, Nermin. “Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi”. *Van İlahiyat Dergisi* 8/13 (2020): 78-128.
- Gibb, Elias John Wilkonson. *A History of Ottoman Poetry*. I-V. London: Brill Printed, 1904.
- Goldziher, İgnac. *Klasik Arap Literatürü*. Çev., Rahmi Er ve Azmi Yüksel. İstanbul: Vadi Yayınları, 2019.
- Gölcük, Şerafettin ve Adil Bebek. “el-Fıkhü’l-Ekber”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XII (İstanbul 1995), ss. 544-547.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.
- Gümüş, Sadreddin. “et-Ta‘rîfât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XL (İstanbul 2011), ss. 29-30.
- Gündüz, Harun. “Mehmet Nâil Tuman ve Tuhfe-i Nâilî’si (İnceleme-Metin-İndeks Sayfa 1-100)”. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2009.
- Güneş, Mustafa. “Mustafa Ahterî Efendi ve Ahterî-i Kebîr Adlı Sözlüğü Üzerine”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Kütahya Özel Sayısı (2014): 33-38.
- Hansu, Hüseyin. “et-Tecrîdü’s-Sarîh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XL (İstanbul 2011), ss. 251-252.
- Hathaway, Jane. *Darüssaade Ağası Osmanlı Sarayında Afrikalı Bir Güç Atağı*. Çev., Tansel Demirel. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2022.
- Hızlı, Mefail. “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008): 25-46.
- Howard, Douglas A. “Ottoman Historiography and The Literature Of "Decline" Of The Sixteenth and Seventeenth Centuries.” *Journal of Asian History* 22/1 (1988): 52-77.
- Imber, Colin. *Şeriat ile Kanun Arasında Ebussuûd Efendi Osmanlı’da İslamî Hukuk*. Çev., Mürteza Bedir. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- İlhan, Enes. “Örnek Saatname Metni (Havass-ı Eyyâm) Işığında Günlere Dair Bazı İnanışlar ve Kaynakları”. *Journal of Turkish Language and Literature* 6/3 (2020): 443-468.
- İnan, Murat Umut. “Ottomans Reading Persian Classics: Readers and Reading in the Ottoman Empire, 1500–1700”. *The Edinburgh History of Reading: Early Readers*, Ed., Mary Hammond. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020.
- İnbaşı, Mehmet. “Yavuz Sultan Selim’in Mısır Seferi Sırasında Haleb Kalesinde Tesbit Edilen Kitaplar”. *Yavuz Sultan Selim Dönemi ve Bursa*, Ed., Nilüfer Alkan Günay. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019.
- İnbaşı, Mehmet ve Tahsin Hazırbulan. “Fatih Sultan Mehmed’in Sahn-ı Semân Medreselerine Vakfettiği Kitaplar”. *VI. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, Ed.. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2019.
- İnbaşı, Mehmet. “Siyasetnâme/Nasihatnâmelere Göre İdeal Devlet İdarecisinin Özellikleri”. *3.Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu: İstiklal Marşının Kabulünün 100. Yılı Özel Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed., Mehmet Karaca vd. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, 2021.

- İpşirli, Mehmet. *Osmanlı İlimiyesi*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2021.
- İsen, Mustafa. *Sehî Bey Tezkiresi “Heşt Behişt”*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim Riyâzî ve Tabîî İlimler*. İstanbul: Küre Yayınları, 2019.
- Kâhya, Esin ve Ayşegül D. Erdemir. *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Kandemir, M. Yaşar. “eş-Şifâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX (İstanbul 2010), ss. 134-138.
- Karahan, Abdülkadir. *Nabi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Karahasanoğlu, Selim, “A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in The Ottoman Empire (1718-1730)”, PHD Thesis, State University of New York, 2009.
- Karateke, Hakan. “Seyahatnamedeki Popüler Dinî Kitaplar”. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, Haz., Hakan Karateke ve Hatice Aynur. Ankara: TTK Yayınları, 2012.
- Kaya, Mahmut. “Kâsidedü'l-Bürde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIV (İstanbul 2001), ss. 568-569.
- Kılıç, Hulusi. “Ahterî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II (İstanbul 1989), ss. 184-185.
- Kılıç, Hulusi. “el-Kâmûsü'l-Muhît”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIV (İstanbul 2001), ss. 287-288.
- Kınalı-zâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâ'î*. Haz., Fahri Unan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Kınalı-zade Hasan Çelebi. *Tezkiretü'ş-şuarâ*. Haz., İbrahim Kutluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Kırca, Celal. “Ahdenü'l-Kasas”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II (İstanbul 1989), ss. 178.
- Kırımlı, Hakan. *Geraylar ve Osmanlılar Kırım Hanlık Hânedanının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2022.
- Kocaoğlu, Burak. “Osmanlı Ordusu'nda Maneviyatı Yükseltici Bazı Ritüeller”. *Tarih Okulu Dergisi* 13/46 (2020): 1471-1489.
- Koncu, Hanife. “Yûsuf ve Züleyhâ Bibliyografyası”. *TALİD* 5/10 (2007): 617-630.
- Kut, Güney, “Ahmed Paşa, Bursalı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II (İstanbul 1989), ss. 111-112.
- Levend, Agâh Sırrı. “Millî Kültür Hazinelerimiz”. *Türk Dili* 5/49 (1955):43-45.
- Mehmed Süreyya. *Sicil-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmanîyye*. I-IV. Haz., Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı ve Mustafa Keskin. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1995.
- Mossensohn, Miri Shefer-. *Osmanlı'da Bilim Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi*. Çev., Kübra Oğuz. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019.
- Nev'îzâde Atâyî. *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*. I-II. Haz., Suat Donuk. İstanbul: YEK Yayınları, 2017.
- Oktay, Adnan. “Nâbî'nin Münşeâtı: İnceleme-Metin”. Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, 2014.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*. Ankara: TTK Yayınları, 1996.
-

- Onuş, Muhammed Usame. “Bir Osmanlı Âlimi Veliyüddin Cârullah Efendi’nin Terceme-i Hâli”. *Osmanlı Kitap Kültürü Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, Ed., Berat Açıl. İstanbul: Nobel Yayınları, 2015.
- Öngören, Reşat. “Osmanlı Klasik Dönemi Tasavvuf Literatürü”. *TALİD* 15/30 (2017): 9-81.
- Öz, Yusuf. “Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1993.
- Özcan, Abdülkadir, Haz. *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Öztürk, Zehra. “Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları”. *TALİD* 5/9 (2007):401-445.
- Özvar, Erol. “Osmanlı Dünyasında Yazma Eser Üretkenliği”. *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl*, Ed., Hidayet Aydar ve Ali Fikri Yavuz. İstanbul: Zeytin Burnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Peacock, A.C.S.. *Moğol Anadolu’sunda İslam, Edebiyat ve Toplum*, Çev., Renan Akman. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2023.
- Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, I-III. Haz., Abdülkadir Özcan vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Sabev, Orlin. “Private Book Collections in Ottoman Sofia, 1671-1833 (Preliminary Notes)”. *Etudes Balkaniques* 1 (2003): 34-82.
- Sabev, Orlin. “Şehid Ali Paşa’nın (ö. 1716) Kitap Koleksiyonlarına Ait Sofya Ulusal Kütüphanesi’nde Muhafaza Edilen İki Kitap Listesi”. *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*, Haz., Tülay Artan ve Hatice Aynur. İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2022.
- Sabev, Orlin. *İbrahim Müteferrika Ya Da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746) Yeniden Değerlendirme*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.
- Serin, Muhittin. “Abdurrahman Efendi, Çinicizâde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I (İstanbul 1988), ss. 160.
- Serin, Muhittin. “Yâkût el-Müsta’simî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XLIV (İstanbul 2013), ss. 291-293.
- Seyyid, Eymen Fua. “Nehrevâli”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXII (İstanbul 2006), ss. 547-548.
- Sezer, Yavuz, “The Architecture of Bibliophilia: Eighteenth-Century Ottoman Libraries.” PHD Thesis, Massachusetts Institute of Technology, 2016.
- Sönmez, Vecihi. “Şerfehan el-Bitlisî ve Şerefnameyi”. *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVI. Yüzyıl*, Ed., Ekrem Demirli vd. İstanbul: Zeytin Burnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

- Şu'ûrî Hasan Efendi. *Lisanu'l-Acem Ferheng-i Şu'ûrî*. Haz., Ozan Yılmaz. İstanbul: YEK Yayınları, 2019.
- Tanıncı, Zeren. "Bibliophile Aghas (Eunuchs) at Topkapı Sarayı." *Muqarnas* 21 (2004): 333-343.
- Tarlan, Ali Nihad. *Yavuz Sultan Selim Divanı*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1946.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye Osmanlı Âlimleri*. Haz., Muhammet Hekimoğlu. İstanbul, YEK Yayınları, 2019.
- "Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi", *Milli Tettebular Mecmuası* 1/3 (1331):498-544.
- Topal, Mehmet. "Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.
- Topdemir, Hüseyin Gazi. *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbacılığı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Tökel, Dursun Ali. "Kültürümüzde Halk Kitapları ve Halk Okumaları". *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ed., Köksal Alver. Ankara: Hece Yayınları, 2012.
- Tökel, Dursun Ali. "Sadece Okunan Değil, Yaşanan Bir Kitap: Delâil-i Hayrât". *Mahalle Mektebi* 46 (2019).109-113.
- Tuncer, Şaduman. *Sultan III.Ahmed Günlük Yaşantısı, Yakın Çevresi ve Şahsiyeti*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2023.
- Uğur, Mücteba. *Hadis İlimleri Edebiyatı*. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Uluç, Lale. "Ottoman Book Collectors and Illustrated Sixteenth Century Shiraz Manuscripts." *Revue des Mondes Musulmans et de la Mediterranee* 87-88 (1999): 85-107.
- Uluğ, Nimet Elif. *Osmanlı'da Batıl İtikatlar ve Büyü (1839-1923)*. İstanbul: Doğan Kitap, 2017.
- Vankulu Mehmed Efendi. *Vankulu Lügati*. Haz., Mustafa Koç ve Eyüp Tanrıverdi. İstanbul: YEK Yayınları, 2014.
- Vural, Cuma. *Işık Doğu'dan Yükselir Ünlü Türk ve Müslüman Bilim Adamları*. Ankara: Panama Yayınları, Tarihsiz.
- Yazar, Sadık. "Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Yerinde, Adem. "Ebussuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerim'i". *TALİD* 9/18 (2011): 337-363.
- Yurdagür, Metin. "Cefr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VII (İstanbul 1993), ss. 215-218.
- Yücer, Hür Mahmut. "İstanbul'da Hadis Sevgisi: Darülhadisler ve Buhârîhanlık Geleneği". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, V, Ed., Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.

EKLER

Ek 1: Ansiklopediler

Eserin Konusu	Eserin Adı	Eserin Yazarı
Acayip ve Garip Bilgiler	Fevâ'ihü'l-Miskiyye	Abdurrahmân b. Muhammed Bistâmî
	Şerh-i Acâibü'l Garâib-i Sürûrî	Muslihuddin Mustafa Sürûrî
Biyografi	Tezkiretü'ş-Şuarâ-ı Hasan Çelebi	Kınalızâde Hasan Çelebi
	Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye	Taşköprizâde Ahmed Efendi
	Zeyl-i Şekâ'ik-i Atâî	Nev'izâde Atâî
	Levâhıku'l-Envâr fî Tabakâti'l-Ahyâr	Şa'rânî
	Reşehât-ı Aynü'l-Hayât	Fahredden Ali Safî
Edebiyat	Muhâdarâtü'l Üdebâ	Râgıb el-İsfahânî
İlimler Tasnifi	Tarih-i Uyûnü'l-Ahbâr	İbn Kuteybe
	İhvânü's- Safâ	
	Şifâ-ı Ali İbn Sînâ	İbn Sînâ
	İşârât	İbn Sînâ
	Şerh'ül İşârât	
	Netâyicü'l-Fünûn	Nev'î
	Lugat-ı Uknûm-ı Acem	
	Ta'rîfât-ı Seyyid	Seyyid Şerîf Cürcânî
	Def'a Ta'rîfât	Seyyid Şerîf Cürcânî
İlmihâl	Muhtasar İhyâ-ı Ulûm	Gazzâlî
	Nısf-ı sâni fi İhyâ-ı Ulûm	Gazzâlî
	Şerh-i Şir'atü'l-İslâm	
	Türkî Şir'atü'l-İslâm	
Tasavvuf	Menâzilü's-Sâirîn	Hâce Abdullah Herevî
Tıp	Gâyetü'l-Beyân	Salih b. Nasrullah
	Def'a Gâyetü'l-Beyân	Salih b. Nasrullah
	Risâle-i Hekim Şifâî	Şaban-ı Şifâî
	Enmûzec fi't-tıb	Emir Çelebi
	Teshilnâme fi't-tıb	Hacı Paşa
	İhtiyârât-ı Bed'î fi't-tıb	Hacı Zeyn el-Ensârî
Zooloji	Hayâtü'l Hayevân-ı Suğra	Demirî
	Hayâtü'l Hayevân-ı Kübra	Demirî
	Havâss-ı Hayvâne	İdris-i Bitlisî

Ek 2: Arapça ve Farsça Sözlükler ve Dilbilgisine Dair Eserler

Eserin Konusu	Eserin Adı	Eserin Yazarı
Belagat	Şerh-i İzâh-ı Me'ânî	
Nahiv	Aksâm	
	Câmi fi'n-Nahv	İbn Hişâm en-Nahvî
	Kavâ'idi'l-İ'râb	İbn Hişâm en-Nahvî
	Şerh-i Kavâ'idi'l-İ'râb-ı Kâfiyeci	Kâfiyeci
	Misbâh	Mutarrizî
	Şerh-i Dibâce	
	Şerh-i Dibâce-i Seyyid Alizâde	Seyyid Alizâde
	Islâh fi şerh-i Dibâcetü'l-Misbâh	Pir Mehmed (Karapirî)
	Avâmil	Birgivi Mehmed Efendi
	Türkî Kâfiye Şerhi	
	Türkî Manzûme-i Kâfiye	
	Şerh-i Lübbü'l-elbâb	Birgivi Mehmed Efendi

	Mecmû'a-i Nahv	
Sarf	Şafiye	İbnü'l-Hâcib
	Çarperdi	
Arapça Sözlükler	Kamus	Fîrûzâbâdî
	Def'a Kamus	Fîrûzâbâdî
	Tercüme-i Sihâh	Vanî Mehmed Efendi (Vankulu)
	Türki Tercüme-i Sihâh	Vanî Mehmed Efendi (Vankulu)
	Lugat-ı Ahterî	Muslihuddin Mustafa
Farsça Sözlükler	Lugat-ı Halimî	Lütfullah Halimî
	Lugat-ı Ni'metullah	Nimetullah Ahmed
	Düstûru'l-Amel	Riyâzî Mehmed Efendi
	Lugat-ı Farsî	
	Lugat-ı Ferheng (nakıs)	Şu'ûrî Hasan Efendi
	Eczâ-ı Ferheng	Şu'ûrî Hasan Efendi

Ek 3: Tefsir Kitapları

Eserin Muhallefat Defterindeki Adı	Eserin Literatürdeki Adı	Eserin Yazarı
Tefsir-i Keşşâf	el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmiizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl	Zemahşerî
Tefsir-i Keşşâf (Cild-i râbi)	el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmiizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl	Zemahşerî
Tefsir-i Kebir-i Fahr-ı Râzî (Cild-i evvel)	Mefâtihu'l-Gayb	Fahreddin er-Râzî
Def'a Tefsir-i Kebir min evvel ila ahir-i Sûre-i İbrahim	Mefâtihu'l-Gayb	Fahreddin er-Râzî
Tefsir-i Fahr-ı Râzî (Cild-i sâni)	Mefâtihu'l-Gayb	Fahreddin er-Râzî
Esrârü't-Tenzil-i Fahr-ı Râzî	Esrârü't-Tenzil ve Envârü't-Te'vîl (Tefsir-i Sağir)	Fahreddin er-Râzî
Def'a Esrârü't-Tenzil	Esrârü't-Tenzil ve Envârü't-Te'vîl (Tefsir-i Sağir)	Fahreddin er-Râzî
Tefsir-i Kâdî Beydâvî	Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl	Beyzâvî
Def'a Tefsir-i Kâdî Beydâvî	Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl	Beyzâvî
Tefsir-i Ebüssuûd (Cild-i evvel)	İrşâdü'l-Aklı's-Selîm	Ebüssuûd Efendi
Tefsir-i Ebüssuûd (Cild-i sâni)	İrşâdü'l-Aklı's-Selîm	Ebüssuûd Efendi
Fütühât-ı Ayniyye ¹⁶⁸		İsmail Rusûhî Ankaravî
Tefsir-i Nisâbü'rî (Cild-i evvel)	Garâibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-Furkân	Nizâmeddin en-Nisâbü'rî
Tefsir-i Nisâbü'rî (Cild-i sâni)	Garâibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-Furkân	Nizâmeddin en-Nisâbü'rî
Tefsir-i Celâleyn	Tefsîrü'l-Celâleyn	Celâleddin el-Mahallî ve Celâleddin es-Süyûtî
Tefsir-i Necm Dâye (Cild-i evvel)	Bahrü'l-Hakâik ve'l-Me'ânî	Necmeddin-i Dâye ve Alâüddevle-i Simnânî
Def'a Tefsir-i Necm Dâye	Bahrü'l-Hakâik ve'l-Me'ânî	Necmeddin-i Dâye ve Alâüddevle-i Simnânî

¹⁶⁸ Fatiha sûresi tefsiridir. Mehmet Akif Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 97.

Tefsir-i Fatiha-ı Sadreddin Konevî	İ'câzû'l-Beyân fi Te'vîli Ümmi'l-Kur'an	Sadreddin Konevî
Hüseyin el-Vâiz		Hüseyin Vâiz-i Kâşifi
Tefsir-i Bahrü'l Hakâik (Cild-i evvel)	Bahrü'l-Hakâik ve'l-Me'ânî	Necmeddîn-i Dâye ve Alâüddevle-i Simnânî
Tefsir-i Süre-i Kehf ve Süre-i Asr		
Tefsir-i Türkî min Süre-i Mülk ila eczâ-ı Kur'an		
ed-Dürrü'n-Nazîm fi Hâvâssi'l-Kur'ani'l-Azîm	ed-Dürrü'n-Nazîm fi Hâvâssi'l-Kur'ani'l-Azîm ve'l-Âyât ve'z-Zikri'l-Hâkîm	Yâfî
Sirâcü'l-Münîr	es-Sirâcü'l-Münîr fi'l-Î'âne Alâ Ma'rifeti ba'zî Me'ânî Kelâmî Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr	Hatib Şirbînî

Ek 4: Hadis Kitapları

Eserin Muhallefat Defterindeki Adı	Eserin Literatürdeki Adı	Eserin Yazarı
Sahih-i Buhârî	el-Câmiu's-Sahih	Muhammed bin İsmail Buhârî
Kevserül-Cârî ilâ Riyâzi'l-Buhârî	el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzi Ehadîsi'l-Buhârî	Molla Gürânî
Tecrid-i Buhârî	et-Tecridü's-Sarih li-Ehadîsi'l-Câmi'i's-Sahih	Ahmed b. Ahmed ez-Zebidî
Sahih-i Müslim	el-Câmiu's-Sahih	Müslim bin Haccâc
Nısf-i Sahih-i Müslim	el-Câmiu's-Sahih	Müslim bin Haccâc
Mesâbih-i Şerif	Mesâbihu's-Sünne	Ferrâ Begavî
Mişkât-ı Mesâbih	Mişkâtü'l-Mesâbih	Hatîb et-Tebrîzî
Mefâtiḥ Şerh-i Mesâbih		
Eczâ-ı Mefâtiḥ		
Meşârik	Meşâriku'l-Envâri'n-Nebevîyye	Radıyyüddin Sâgânî
Mebârik Şerh-i Meşârik	Mebâriku'l-Ezhâr fi Şerḥi Meşâriki'l-Envâr	İbn Melek
Câmiu's- Sağir	Câmiu's- Sağir	Süyûtî
Kastallânî (Cild-i evvel)		Ahmed bin Muhammed Kastallânî
Kastallânî (Cild-i sâni)		Ahmed bin Muhammed Kastallânî
Kastallânî (Cild-i sâlis)		Ahmed bin Muhammed Kastallânî
Kastallânî (Cild-i râbi)		Ahmed bin Muhammed Kastallânî
Mevzû'ât-ı Ali el-Kârî	el-Esrârü'l-Merfû'a fi'l-Ahbâri'l-Mevzû'a	Ali el-Kârî
Ecza-ı fi İlm-i Usûli'l-Hadis		
Elfıyye fi İlm-i Usûli'l-Hadis		Zeynüddin el-İrâkî

Ek 5: Fıkıh Kitapları

Eserin Muhallefat Defterindeki Adı	Eserin Literatürdeki Adı	Eserin Yazarı
Kâdihân	Fetâvâ-ı Kâdihân	Kâdihân
Bezzâziyye	el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye	Bezzâzî
Surretü'l-Fetâvâ	Surretü'l-Fetâvâ	Sakızı Mehmed Sadık Efendi
Fetâvâ-yı Ankaravî	Fetâvâ-yı Ankaravî	Ankaravî Mehmed Emin Efendi
Fetâvâ-yı Ali Efendi	Fetâvâ-yı Ali Efendi	Çatalcalı Ali Efendi
Ma'rûzât-ı Ebüssuûd	Ma'rûzât	Ebüssuûd Efendi

Mecmû'a-i Fetâvâ		
Def'a Mecmû'a-i Fetâvâ		
Def'a Mecmû'a-i Fetâvâ		
Def'a Mecmû'a-i Fetâvâ		
Tatarhâniyye	el-Fetâv'a't-Tatarhâniyye	Âlim b. Alâ
Sadrüşşerîa		Sadrüşşerîa
Def'a Sadrüşşerîa		Sadrüşşerîa
Ekmel (Cild-i evvel)	Hızânetü'l-Ekmel	Yûsuf b. Ali Cürcânî
Ekmel (Cild-i sani)	Hızânetü'l-Ekmel	Yûsuf b. Ali Cürcânî
Kuhistânî	Câmi' u'r-Rumûz	Kuhistânî
Def'a Kuhistânî	Câmi' u'r-Rumûz	Kuhistânî
Bahrü'r-Râ'ik (Cild-i Evvel)	El-Bahrü'r-Râ'ik	Zeynüddin İbn Nuceym
Bahrü'r-Râ'ik (Cild-i Sâni)	El-Bahrü'r-Râ'ik	Zeynüddin İbn Nuceym
Tercihü'l-Beyyinât	Beyyine Leha'r-Rüchân İnde Te'ârûzi'l-Burhân	Hisâlî Abdurrahman Çelebi
Resâil-i Şürünbülali	Resâil-i Şürünbülali	Şürünbülâlî
Kenzü'd-Dekâ'ik	Nesefî	Ebü'l-Berekât Nesefî
Tenvîrî'l-Ebsâr	Tenvîrî'l-Ebsâr ve Câmi' u'l-Bihâr	Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî
Dürer (ve) Gurer	Dürerü'l-Hükkâm fî Şerh-i Gureri'l-Ahkâm	Molla Hüsrev
Manzûm fî'l-fıkıh ¹⁶⁹ li Ali Efendi el-müftü-i Trablus		Ali el-Hamevî
Mülteka	Mülteka'l-Ebhur	İbrahim b. Muhammed Halebî
Hidâye	El-Hidâye	Burhaneddin Merginânî
Kudûrî	El-Muhtasar	Kudûrî
Letâifü'l-İşârât	Letâifü'l-İşârât	Şeyh Bedreddin
Vikâye	Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye	Burhânüşşerîa Mahmûd el-Buhârî
İzâhü'l-İslâh ¹⁷⁰	İzâhü'l-İslâh	Kemal Paşazâde
El-Eşbâh ve'n-Nezâir	El-Eşbâh ve'n-Nezâir	Zeynüddin İbn Nuceym
Şerhü'l-Ferâiz-i Seyyid	Şerhu'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye	Seyyid Şerif Cürcânî
Ukud'üd-Dürriyye Şerh-i Ferâizü'l-Hibriyye	Ukud'üd-Dürriyye Şerh-i Ferâizü'l-Hibriyye	Hibrî Ali Efendi

EK 6: Tasavvuf ve Ahlâka Dair Kitaplar

Eserin Adı	Eserin Yazarı	Eserin Adı	Eserin Yazarı
Fütûhât	Muhyiddin İbnü'l-Arabî	Kenzü'l-Esrâr	Mostarlı Hasan Ziyâî
Hilyetü'l-Ebdâl	Muhyiddin İbnü'l-Arabî	Mizanü'l-Ulûm-ı Şa'ranî	Şa'ranî
Şerh-i Fusûs-ı Kâşânî	Abdürrezak Kâşânî	Tercüme-i Kenzü'l Hakâik	Üsküdarlı Aşkî
Şerh-i Fusûs-ı Câmi	Abdurrahman Câmi	Tercüme-i Enfüsü'l-Ârifin	Tacîzâde Cafer Çelebi
Def'a Şerh-i Fusûs-ı Câmi	Abdurrahman Câmi	Ahsenü'l-Hadis-i Okcuzâde	Okcuzade Mehmed Şâhî
Şerh-i Fusûs		Fethü'r-Rahmân	Ebü'l-Yümn el-Uleymî
Mesnevî-i Şerif	Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî	Sevâiku'l Muhrika	İbn Hacer el-Heytemî

¹⁶⁹ Molla Hüsrev'in Dürerü'l Hükkâm adlı eserinin 2000 beyitlik manzum halidir. Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür", 261.

¹⁷⁰ Vikâye üzerine yazılan tek reddiye olarak bilinmektedir. Recep Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları". *TALİD* 3/5 (2005): 239-240.

Def'a Mesnevî-i Şerif	Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî	Falû's-Sa'âde	Rasih Ahmed Bey
Müntehâb-ı Mesnevî	Cevrî İbrahim Çelebi	Hamse-i Nizâmî	Nizâmî-i Gencevî
Def'a Müntehâb-ı Mesnevî	Cevrî İbrahim Çelebi	Def'a Hamse-i Nizâmî	Nizâmî-i Gencevî
Şerh-i Mesnevî-i Sarı Abdullah	Sarı Abdullah Efendi	Hamse-i Atâî	Nev'îzâde Atâî
Menâzilü's-Sâirîn	Hâce Abdullah Herevî	Def'a Hamse-i Atâî	Nev'îzâde Atâî
Minhâcü'l Fukarâ-ı Şeyh İsmail	İsmail Rusûhî Ankaravî	Hakâyıku'l-Dekâyık	Sıyâmî
Ravzû'r-Reyâhin	Ebü Muhammed el-Yemenî	Resâil-i Şeyh Hâfî	Zeynüddin el-Hâfî
Mizânü'l-Hakk	Kâtib Çelebi	Mecmau'l- Garâib	
Hindî, el-Hikem	Alî el-Hindî	Ravzatü'l Uşşâk	
Câm-ı Cem-i Evhadî	Evhadüddin-i Merâgî	Makale-i Üftade Efendi	
Raznâme	Gülşenî-i Saruhânî	Menâkıb-ı Emir Sultan	
Gencine-i Râz	Taşlıcalı Yahya	İmama Müteallik Kitab	
Minhâcü'l Abidin	Gazzâlî	Ta'likât-ı Molla Rûmî	
Mirsâdü'l-İbâd (Farsî)	Necmeddîn-i Dâye	Mecmû'a-i Ta'liât-ı Muhyiddin	
Mahzenü'l-Esrâr-ı Nizâmî	Nizâmî-i Gencevî	Risâlât-ı Atûfî	Hayreddin Hızır Atûfî
İnsan-ı Kâmil	Abdülkerîm el-Cilî	Risâle-i Menâkıbu'l-Evliya	
Kitabu'l-Kavlü'l-Mübin		Risâle-i Hilkat	
Terceme-i Kâzerûnî ¹⁷¹	Şevki Çelebi (Şevki-i Kadim)	Risâle-i Hızır Aleyhisselam	
Bahrü'l-Hayât	Ebü'l-Müeyyed el-Hindî	Risâle-i Hızır (ve) Sufî	
Reşehât-ı Aynü'l-Hayât	Fahreddin Ali Sâfî	Risâle-i İbrahim (ve) Hızır ve (Sûfî)	
Ahlâk-ı Muhsinî	Hüseyin Vâiz-i Kâşifî	Risâle-i Arabî ve Türkî	
Tehzibü'l- Ahlâk	İbn Miskeveyh		

EK 7: Nasihatnâme ve Siyasetnâmeler

Eserin Adı	Eserin Yazarı	Eserin Adı	Eserin Yazarı
Hümâyunnâme	Alaeddin Ali Çelebi	Hayriyye-i Nâbî	Nâbî
Şehnâme-i Firdevsî	Firdevsî	Nâme-i Veysî	Veysî
Def'a Şehnâme	Firdevsî	Zahiretü'l-Mülûk	Emîr-i Kebîr Hemedânî
Def'a Şehnâme	Firdevsî	Mecâlisü'l Uşşâk	Kemâleddin Hüseyin Gazurgâhî
Gülistân-ı Şeyh Sa'dî	Sa'dî-i Şîrâzî	Mirsâdü'l-İbâd (Farsî)	Necmeddîn-i Dâye
Musavver Gülistân ma'a Bostân	Sa'dî-yi Şîrâzî	Ravzatü'l Ahyâr	Hatibzâde Muhyiddin Mehmed Efendi
Gülistân-ı Câmî	Abdurrahman Câmî	Mizânü'l-Hakk	Kâtib Çelebi
Nigâristân	Kemal Paşazâde	Sitayışnâme-i Mahmud Bey	
Nihâlistân-ı Nergisî	Nergisî	Risâle der Vâsf-ı Silahdar	
Ahlâk-ı Âlâî	Kınalızâde Ali Efendi	Risâle der medh-i Nasuh Paşa	
Nasihatnâme-i Âli	Gelibolulu Mustafa Âli	Evsâf-ı Şehriyârî	

¹⁷¹ Ebü İshâk el-Kâzerûnî'nin menkıbelerini konu alan es-Sîret adlı eserin Türkçe çeviridir.

EK 8: Tarih Kitapları

Eserin Konusu	Eserin Muhallefat Defterindeki Adı	Eserin Literatürdeki Adı	Eserin Yazarı
Genel Tarih	Tenkihü't-Tarih	Tenkihü't-Tevârihü'l-Mülük	Hezarfen Hüseyin Efendi
	Nuhbetü't-Târih	Nuhbetü't-Tevârih	Edirneli Mehmed b. Mehmed
	Tarih-i Güzide	Tarih-i Güzide	Hamdullah el-Müstevfi
	Musavver Tarih-i Mîrhând	Ravzatü's-Safâ' fi Sîreti'l-Enbiyâ' ve'l-Mülük ve'l-Hulefâ	Mîrhând
	Kühü'l Ahbar (Hazreti Yusuf'a dek)	Kühü'l-Ahbâr	Gelibolulu Mustafa Âli
	Tarih-i Kühü'l-Ahbâr	Kühü'l-Ahbâr	Gelibolulu Mustafa Âli
Kırım Tarihi	Tarih-i Sahib Geray		Remmal Hoca
	Tarih-i Âl-i Cengiz		
	Menâkıb-ı Mengli Giray Han		
	Menâkıb-ı Tatar		
Kürt Tarihi	Tarih-i Şerefhan ¹⁷²		Şeref Han
Mekke Tarihi	Tercümetü'l İ'lâm ¹⁷³		Bâki
Mısır Tarihi	Tarih-i Mısır ¹⁷⁴	Tarih-i Mısır-ı Kadim / Tarih-i Mısır-ı Cedid	Ahmed Süheylî Efendi
	Ahvâl-i Mısır'a Mütcellik Kitâb, Âli	Hâlâtü'l-Kâhire Mine'l-Âdâtü'z-Zâhire	Gelibolulu Mustafa Âli
Osmanlı Tarihi	Şemâlnâme-i Hümâyun ¹⁷⁵	Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâ'ilü'l-Osmâniyye	Şehnâmeçi Lokmân ve Nakkaş Osman
	Tarih-i Hoca	Tacü't-Tevârih	Hoca Sâdeddin Efendi
	Tarih-i Peçoyî	Tarih-i Peçevî	Peçuyulu İbrâhim
	Tarih-i Fezleke	Tarih-i Fezleke	Kâtib Çelebi
	Tarih-i Aziz Efendi		Karaçelebizade Abdülaziz Efendi
	Menâkıb-ı Sultan Selim	Selimnâme	Hoca Sâdeddin Efendi
	Tarih-i Âli		Gelibolulu Mustafa Âli
	Münevvere-i Memâlik-i Mahrûse		
Siyer	Musavver Kısas-ı Enbiyâ	Kısas-ı Enbiyâ	
	Tarih-i Hamîs	Tarih-i Hamîs	Kâdî Hüseyin ed-Diyârbekrî
	Def'a Tarih-i Hamîs	Tarih-i Hamîs	Kâdî Hüseyin ed-Diyârbekrî

¹⁷² Kürdistan tarihini anlatan ilk tarih kitabı olup, Sultan III. Mehmed'e ithaf edilmiştir. Eserde Kürt beylikleri ve soy kütükleri ile Bitlis Beyleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Vecihi Sönmez, "Şerfehân el-Bitlisî ve Şerefnamesi", *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVI. Yüzyıl*, ed., Ekrem demirli vd. (İstanbul: Zeytin Burnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 213-226.

¹⁷³ Nehrevâlî'nin "el-İ'lâm bi-Â'lâmi Beytillâhi (beledillâhi)'l-ħarâm" adlı eserinin tercümesidir. Söz konusu eserde Mekke'nin fazileti, Kâbe'nin inşası, Mekke'de bulunan önemli mekânlar ve Mescid-i Harâm'ın çeşitli dönemlerde geçirdiği tamirlerden bahsedilmiştir. Ayrıca başta Abbâsîler, Memlûkler ve Osmanlılar olmak üzere Mekke'ye hâkim olan devletlerin tarihlerine değinilmiştir. Bunun dışında Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemlerinde Mekke ve Medine'ye yapılan hizmetler hakkında bilgiler verilmiştir. Eymen Fuad Seyyid, "Nehrevâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXII (İstanbul 2006), s. 547-548.

¹⁷⁴ Ahmed Süheylî Efendi'nin Tarih-i Mısır-ı Kadim ve Tarih-i Mısır-ı Cedid adlı eserlerinden biri olabilir.

¹⁷⁵ Eserde bazı Osmanlı padişahlarının portreleri yer almaktadır. Emine Fatma Fetvacı, "Transitions in Ottoman Manuscript Patronage, 1566-1617" (PHD Thesis, Harvard University, 2005), 47.

	Siyer-i Veysî	Dürretü't-Tâc fî Sîret-i Sâhibi'l-Mi'râc.	Veysî
	Def'a Siyer-i Veysî	Dürretü't-Tâc fî Sîret-i Sâhibi'l-Mi'râc.	Veysî
	Zeyl-i Siyer-i Nâbî	Zeyl-i Siyer	Nazmîzâde
	Meâricü'n-Nübüvve-i Altıparmak	Tercüme-i Meâricü'n-Nübüvve	Altıparmak Mehmed Efendi
Tarih-i Coğrafya	Tarih-i Yeni Dünya	Tarih-i Yeni Dünya	Mehmed Suûdî Efendi
	Tuhfetü'l Haremeyn	Tuhfetü'l Haremeyn	Nâbî
Diğer	Münşeât-ı Nergisî Efendi	Münşeât-ı Nergisî	Nergisî
	Terceme-i Kazeruni		

EK 9: Divanlar

Eserin Adı	Eserin Yazarı	Eserin Adı	Eserin Yazarı
Divan-ı Reşidî	Abdurreşid Han (Reşidî)	Divan-ı Tecellî	Tecellî, Abdülkadir Zülfikâr Efendi
Divan-ı Ârif	Abdülbâki Ârif Efendi	Divan-ı Vecdî	Vecdî
Divan-ı Ahmed Paşa	Bursalı Ahmed Paşa	Divan-ı Veysi	Veysi
Divan-ı Eminî	Eminî	Divan-ı Câmî (Musavver)	Abdurrahman Câmî
Divan-ı Kelim	Patburunzâde Eyyüb Kelim Çelebi	Divan-ı Hâfız	Hâfız-ı Şîrâzî
Divan-ı Fuzûlî	Fuzûlî	Divan-ı Örfî (nakıs)	Örfî-i Şîrâzî
Divan-ı Nâdirî	Ganîzâde Mehmed Nâdirî	Divan-ı Şevket	Şevket-i Buhârî
Divan-ı Âli	Gelibolulu Mustafa Âli	Def'a Divan-ı Şevket	Şevket-i Buhârî
Divan-ı Güftî	Güftî	Gazeliyât-ı Şevket	Şevket-i Buhârî
Divan-ı Hakikî	Hakikî	Divan-ı Feyzî-i Hindî	Feyzî-i Hindî
Divan-ı Hâlis	Hâlis	Divan-ı Sâib	Sâib-i Tebrîzî
Divan-ı Hâşim	Hâşimî Emîr Osman Efendi	Divan-ı Zahîr-i Fâryâbî	Zahîr-i Fâryâbî
Manzûme-i Hâşim	Hâşimî Emîr Osman Efendi	Divan-ı Nevâî	Ali Şîr Nevâî
Divan-ı Nizamî	Karamanlı Nizâmî	Şerh-i Divançe-i Ferište	Ferište
Divan-ı Kasım	Kasım	Divan-ı Cezerî	Molla Cezerî
Divan-ı Riyâzî	Riyâzî Mehmed Efendi	Divan-ı Bâkî	Bâkî
Divan-ı Nâbî	Nâbî	Divan-ı Fehim	Fehim-i Kadim
Divân-ı Nâilî	Nâilî	Divan-ı Kâmî	Kâmî
Divan-ı Nâilî	Nâilî	Divan-ı Hevâyî	Kubûrizâde Abdurrahman Rahmî Efendi
Divan-ı Nazîm	Nazîm	Divan-ı Nef'î	Nef'î
Divan-ı Nedîm	Nedîm	Divan-ı Sâbit	Sâbit
Divan-ı Atâî	Nev'îzâde Atâî	Divan-ı Tıflî	Tıflî Ahmed Çelebî
Divan-ı Sabrî	Sabrî	Divan-ı Yahya	Zekerîyyazâde Yahya Efendi
Divan-ı Sultan Selim	Yavuz Sultan Selim	Muamma-ı Şihâb	Şihâb
Divan-ı Seyrî	Seyrî Efendi	Rubâiyât-ı Azmizade	Azmîzâde Mustafa Hâletî
Divan-ı Şatibî	Şatıbî		

EK 10: Halk Kitapları

Eserin Konusu	Eserin Adı	Eserin Yazarı
Hz. Muhammed'in Hayatı ve Vasıfları	Şifâ-yı Kâdî İyâz	Kâdî İyâz
	Def'a Şifa-ı Kâdî İyâz	Kâdî İyâz
	Şerh-i Şifa-ı Kâdî İyâz	Ali el-Kâri
	Tahmis-i Kasîde-i Bürde	
	Şerh-i Kasîde-i Bürde	
	Delâilü'l-Hayrât	Muhammed b. Süleyman Cezûlî
	Megâribü'z-Zamân, Nasihatü'l Muhammedîyye	Yazıcıoğlu Mehmed Efendi
	Muhammedîyye-i İbn-i Yazıcı	Yazıcıoğlu Mehmed Efendi
	Dekâyıku'l Hakâyık	Cefâyî
Yusuf ve Züleyha Hikâyeleri	Yûsuf ve Züleyhâ (Musavver)	
	Yûsuf ve Züleyhâ -ı Câmî (Musavver)	Abdurrahman Câmî
	Yusuf u Züleyha-ı Hamdî	Hamdullah Hamdî
Takva ve Ahlâka Dair Eserler	Tarik-i Muhammedîyye	Birgivi Mehmed Efendi
	Şerh-i Tarik-i Muhammedîyye	
Dua ve Zikir Kitapları	Hısnü'l-Hasîn	İbnü'l-Cezerî
	Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ-ı Dâvûd-ı Kayserî	Dâvûd-ı Kayserî
	Matlab-ı A'lâ	Abdülmecid B. Nasuh Tosyevî
Hikâye Kitapları	Gül ve Bülbül	Kara Fazlı
	Hikâyât	
	Hikâye-i Şehzade ve Duhter	
	Şah ve Duhter	
Letâifnâme	Letâifnâme-i Lâmiî Çelebi	Lâmiî Çelebi
Maktel	Hadikatü's-Suadâ	Fuzûlî
Miraciyye	Risâle-i Miraciyye li-Ârif	Abdûlbâki Ârif Efendi

EK 11: Kelâm ve Akaid Kitapları

Eserin Adı	Eserin Yazarı
Fıkh-ı Ekber	Ebû Hanîfe
Akâ'idü'n-Nesefî	Necmeddin Nesefî
Şerh-i Akâ'id	Teftâzânî
Şerh-i Akâ'id-i Manzûme	
Şerh-i Ravzatü'l Cennât	
Milel ve'n-Nihal (Türkî)	Şehristânî
Bed'ü'l-Emâlî	Ali b. Osman el-Ûşî

EK 12: Huruf, Cefr ve Fal Kitapları

Eserin Konusu	Eserin Adı	Eserin Yazarı
Huruf	Menâhicü't-Teveşşül	Abdurrahman b. Muhammed Bistâmî
	Şemsü'l Ma'ârif-i Vusta	Ahmed b. Ali Bûnî
Cefr	Muhammedîyye-i Yazıcı	Yazıcıoğlu Mehmed Efendi
	Risâle Rakıye	
	İbn-i Talha	Ebû Sâlim en-Nasîbî
Melhame	Melhame-i Cevri	Cevri İbrahim Çelebi
	Def'a Melhame-i Cevri	Cevri İbrahim Çelebi
	Def'a Melhame	Cevri İbrahim Çelebi
Kıyâfetnâme	Kıyâfetnâme-i Hamdi	Hamdullah Hamdi

Ahval-i Kıyamet	Fütûhât	Muhyiddin İbnü'l-Arabî
	Risâle-i Mehdi	Sadreddin Konevî
Kitap Falı İçin Kullanılan Eserler	Mesnevî-i Şerif	Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî
	Def'a Mesnevî-i Şerif	Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî
	Divan-ı Hâfiz	Hâfiz-ı Şîrâzî
	Gülistân-ı Şeyh Sa'dî	Sa'dî-i Şîrâzî
	Gülistân ma'a Bostân (Musavver)	Sa'dî-i Şîrâzî
Rüya Tabiri	Tabirname-i İbn Sîrîn	İbn Sîrîn
	Tabirname	
Takvimler	Sa'd ve Nahs Eyyâma Müteallik Risâle	
	Rûznâme	
	Sa'atnâme	
	Ahkâm-ı Takvim Risâlesi	
	Takvim-i Tarih	
	Takvim-i Mısır	
	Köhne Takvim	

EK 13: Diğer Kitaplar

Eserin Adı	Eserin Konusu	Eserin Adı	Eserin Konusu
Kevâkibü's-seyyârât	Astronomi	Tercüme-i Dürret	Diğer
Şerh-i Çağmini	Astronomi	Kitabü'r-redd	Diğer
Şerh-i Kutbüddin	Astronomi	Kutluboğa	Diğer
Hey'ete Müteallik Risâle	Astronomi	Risâle-i Satranç	Diğer
Hey'ete Müteallik Farsî Risâle	Astronomi	Def'a Risâle-i Satranç	Diğer
Şerh-i Muhitî	Felsefe-Mantık	Mecmû'a (Yirmi biri cildir)	Diğer
Şerh-i Metâli'	Felsefe-Mantık	Mecmû'a-i Resâil	Diğer
Haşiye-i Metâli'	Felsefe-Mantık	Def'a Mecmua-ı Resâil	Diğer
El-Mehâz fi'l hikmet-i Sühreverdi	Felsefe-Mantık	Köhne Farsî Kitap	Diğer
Gaznevî	Diğer	Def'a Köhne Farsî Kitap	Diğer
Şerh-i Cinâniye	Diğer	Sultan Âli Meşhedî hattıyla musavver kitap	Diğer
Dürret	Diğer	Kitap der beyân-ı zerâfet	Diğer